

De sluipende eerroof van Erasmus (2) <i>LEO MOLENAAR</i>	2	Het ethisch-ecologisch appèl van Etienne Vermeersch <i>FLORIS VAN DEN BERG</i>	22
Lekkere pijn <i>ANTON VAN HOOFF</i>	8	Islamofobie of vreemdelingenhaat? <i>JAN VAN DER WERFF & JAN BONTJE</i>	24
Het ontstaan van religie: een evolutionaire freerider? (2) <i>JEROEN HOPSTER</i>	8	Waarom Wilders geen fascist is! <i>WIM DE LOBEL</i>	26
Het zal je God maar wezen <i>JAN VAN DER WERFF</i>	14	De uitvinding van het Absolute <i>PAUL BAUDUIN</i>	30
Alwetend <i>JAAP VAN DEN BORN</i>	16	Kan de mens het stellen zonder een (al of niet bestaande) god? <i>JAN VOORWINDEN</i>	31
Het begin van de twijfel <i>JAN BUYS</i>	17	In de Zwolse cel mag vrijdenken toch <i>ANTON VAN HOOFF</i>	33
Abecearium van het ongelof <i>FLORIS VAN DEN BERG</i>	18	Ik bedoel maar (1 week Wilders) <i>ELLEN IMHOF</i>	34
Atheïsme een overtuiging, een houding <i>THOM HOLTERMAN</i>	19	Koeien op de rails <i>HANS KOEKOEK</i>	35
Geen aanval op Iran, wel op de PVV <i>LEON WECKE</i>	20	Boekenlijst	36
Lezers reageren	21		

De sluipende eerroof van Erasmus (1466-1536) Internet stimuleert lastercampagne (2)

LEO MOLENAAR, (1945 Delft) 40 jaar leraar scheikunde (dertig jaar op het Erasmiaans), gepromoveerd historicus (1994), biograaf van Marcus Bakker (2012) na Marcel Minnaert (2003)

Dit is het tweede en laatste deel van een essay van Leo Molenaar over de beschuldigingen van antisemitisme aan het adres van Erasmus. Het eerste deel verscheen in het decembernummer 2010 (Jrg. 41, nummer 10). Het notenapparaat kunt u desgewenst opvragen bij uw redactie.

Markish: Erasmus' opstelling tegenover Joden in het algemeen

Shimon Markish stelt ook algemene aspecten van de 'Erasmiaanse' levensvisie aan de orde die opdoemen wanneer hij diens werk betreffende de Joden doorploegt. In een commentaar uit 1519 op Mattheüs 23: 5 verwerpt Erasmus geheel en al de gedwongen doop van joden. Hij werpt zelfs de vraag op naar het nut van de bekering van joden tot christenen in het algemeen. ⁽⁴⁶⁾ Erasmus nam als basis de profetie van Paulus in Romeinen 11 over het heil van Israël aan het einde der tijden: dat is een goddelijk wonder. De gedwongen doop raakte een open zenuw bij Erasmus: *Het is geweld tegen mensen die geen verweer hebben. 'De apostel Paulus heeft in zijn brief aan de Romeinen ons hoop gegeven: de Joden zijn niet zo verstokt dat zij voor altijd zijn gevallen, en hij voorspelde, het mysterie ontsluitend, dat als alle heidenen in de kerk zijn getreden ook de Joden opnieuw redelijk zullen worden en heel Israël het heil zal vinden.'* Erasmus constateerde dat bekeerde joden zich in veel opzichten 'jood' blijven voelen: hij zag de Joden als een 'volk' dat moeilijk tot het christendom over te halen was, afgezien van individuele bekeerlingen, onder wie hij vrienden had zoals Paul Ricius en Mattheüs Adrianus. ⁽⁴⁷⁾

In een briefwisseling uit 1526 met de Parijse theoloog Noël Bédá (1470-1537) kwam de kwestie opnieuw aan de orde. ⁽⁴⁸⁾ Bédá vond Erasmus een ketter omdat deze zich in zijn *Parafrase* op het evangelie van Mattheüs had uitgesproken voor een hernieuwing van de doopgeloofte door de volwassene zelf. Voor Bédá opende dit de weg naar een herroeping van het lidmaatschap van de kerk, wat neerkwam op toegeeflijkheid tegenover mogelijk verzet tegen ouders en de kerk. Erasmus antwoordde: *'Men mag mensen niet verplichten om het christendom te belijden. Zo handelen we evenmin jegens de Joden (en terecht) hoewel die grotere vijanden van onze religie zijn. Men moet mensen niet dwingen om trouw te blijven aan het christendom als zij intussen de keuze die in hun jeugd voor hen is gedaan, niet goedkeuren. [...]* Als

mensen afstand doen van hun geloof, mogen ze rustig onder ons leven net als de Joden aan wie men zelfs niet verbiedt om bij de erediensten in de kerken te zijn als zij maar niet de naam van Christus ontheiligen. Dat alles heeft maar één doel: dat er zuivere en authentieke christenen mogen zijn, en niet afgedwongen en schijnheilige christenen.'

Erasmus kent hier Joden het recht toe om, ook als zij het christendom afwijzen, onder en met christenen te leven. Het vraagstuk van de verdraagzaamheid tegenover Joden behandelde hij tegen de achtergrond van zijn morele systeem: het gaat om verdraagzaamheid tegenover hen die van ons verschillen. In een latere brief aan Bédá uit 1532 voegde hij wezenlijke punten toe. ⁽⁴⁹⁾ Hij veroordeelde de verdrijving van joden uit Spanje en de massale gedwongen doop van hen die waren gebleven. Hij ondersteunde voorts het recht van joodse ouders om hun kinderen op te voeden in een geest die trouw is aan hun judaïsme, ook als dat gepaard gaat met besnijdenis. De Parijse Sorbonne veroordeelde deze opvattingen van Erasmus en stelde dat de overheid joodse ketteren moet uitroeien en dat geestelijke gezaghebbers het recht hebben om de oorlog te verklaren aan Turken, Joden en notoire ketteren. Uit dit alles concludeert Markish dat er bij Erasmus geen plaats is voor haat noch voor speciale sympathie tegenover Joden. Het gaat Erasmus om het algemene idee dat verschillen in opvatting getolereerd moeten worden, en niet beantwoord met haat of geweld.

Dit algemene standpunt formuleerde hij al eerder in een boekje dat in maart 1530 verscheen, een uitleg van Psalm 28, dat bekend is geworden als *De Turkenkrijg*. Hij waarschuwde daarin opnieuw tegen het geweld tegen andersdenkenden zoals moslims en joden: *'Verschillend denken is geen misdrijf: het christelijke geloof is een kwestie van inspiratie, en wordt niet met dwang opgelegd'*. Ook moet volgens Erasmus het burgerlijke recht onpartijdig zijn jegens een ieder die terecht staat, onafhankelijk van diens religie, waarmee hij het principe van de *'gelijkheid voor de wet'* formuleerde; bovendien mogen verschillen van opvatting geen voorwendsel zijn

voor geweld.⁽⁵⁰⁾ Deze gedachten rijzen organisch op als het hechte fundament van de ‘Erasmiaanse’ conceptie van de wereld.

Markish constateert ten slotte dat de tolerantie van de christenen tegenover joden, zoals Erasmus die ziet, nog lang niet de religieuze tolerantie is zoals we die tegenwoordig zouden formuleren. Erasmus’ tolerantie tegenover joden is niet meer en niet minder dan een bijzondere toepassing van zijn algemene beginsel van verdraagzaamheid. De verdediging van het evangelie tegen eventuele bedreigingen dient bovendien te lopen langs de weg van zachtheid en niet die van geweld. In een verhandeling hoe te preken, *Ecclesiastes* (1535), betoogde Erasmus daarnaast ook nog dat men nooit hele gemeenschappen in een kwaad daglicht mag stellen, of die nu sociaal, professioneel of nationaal zijn: ‘*Men moet met grote voorzichtigheid te werk gaan en nooit een heel volk, een staat of een hele sociale klasse over één kam scheren. Als men heel Duitsland van dronkenschap beticht, terwijl sommige Duitsers die ondeugd hebben en er geen volk is zonder mensen die geen maat kennen. Men verwijt Italië zijn ... wellust, terwijl veel Italianen niet aan die plaag lijden.*’⁽⁵¹⁾

Monniken, courtesanes, handelslieden en huursoldaten zijn niet alleen slecht: ‘*Er is feitelijk geen enkele zaak, waarin het goede en het kwade zich niet mengen*’. In de hartstocht van controversie en achtervolging houdt Erasmus zich niet altijd aan zijn eigen regels. Als zijn tegenstanders Joods zijn, laat hij zich soms niet de kans ontgaan om hen dat in te peperen: dat is een oude katholieke traditie. Verwerpelijke toespelingen op Joden in enkele van zijn brieven zijn ook verwerpelijk indien men ze toetst aan een ‘erasmiaanse’ opstelling. Uiteindelijk definieert Markish de houding van Erasmus ten aanzien van Joden met de term *asemitisch*. In de zestiende eeuw, de tijd van het catastrofale schisma in de Westerse christenheid en een niet minder catastrofaal nationaal en religieus fanatisme, was het eerst en vooral van betekenis om rustig te kijken naar wat anders, vreemd en verschillend was, zonder zich te laten meeslepen door woede, of tranen te storten over die verloren zielen die in de hel zouden branden. Dat was de eerste stap die men moest zetten op weg naar werkelijke verdraagzaamheid. Zoals in zoveel domeinen, concludeert Markish, heeft Erasmus die eerste stap gezet op een weg die nog niemand tot het einde toe heeft afgelegd.

Oberman en epigonen: Erasmus, ‘een wortel van het antisemitisme’

Heiko Oberman (1930-2001) was van huis uit theoloog en is later (kerk)historicus geworden. Naar

eigen zeggen werd de aanleiding voor zijn studie

naar de wortels van het antisemitisme gevormd door het proces Eichmann (1961), door de kwestie van de schuld aan de Holocaust en de daarmee samenhangende vraag of christenen schuld hebben aan de eeuwenlange hetze tegen Joden, en daarmee aan de *Endlösung* van de nazi’s.

⁽⁵²⁾ In dit opzicht is zijn uitgangspunt volstrekt verschillend van dat van Markish. Voor Oberman is het oordeel van Guido Kisch (1889-1985) over Erasmus bovendien van groot gewicht. In het hoofdstuk over Erasmus somt hij een lijst citaten op, de meeste ontleend aan Kisch: sinds diens ‘ontdekking’ is de zeggingskracht van Erasmus afgenomen.⁽⁵³⁾ Uit een noot blijkt dat Oberman wel degelijk wist dat Cornelis Augustijn (1928-2008) het betoog van Kisch in 1980 onderuit heeft gehaald, maar dat is hem niet meer dan een voetnoot waard.

⁽⁵⁴⁾ Over Simon Markish’ in 1979 vertaalde boek zegt hij dat dit ‘geen nieuwe gezichtspunten levert’.

⁽⁵⁵⁾ Oberman maakt het zichzelf niet erg moeilijk. Hij relateert de figuur van Reuchlin, die Kisch zo torenhoog had geplaatst. Maar hij valt Kisch bij in de opvatting dat Erasmus onverschillig stond tegenover de verbranding van joodse boeken en dat hij een ‘diepgewortelde, mateloze Jodenhaat’ vertoonde. Ook meent hij te kunnen constateren dat Erasmus’ ‘driehoek van vredelievendheid, eendracht en geleerdheid alleen is geconcipieerd voor het gebruik in de christelijke samenleving. Tolerantie is een christendeugd, waarbinnen voor de “verderfelijkste plaag en bitterste vijand van de leer van Jezus Christus” geen plaats is in de samenleving’.⁽⁵⁶⁾ Hij poneert dat Erasmus’ ideaal van tolerantie niets te maken heeft met de moderne opvatting van dat begrip, maar slechts een pleidooi is voor de vrijheid van een *christelijke* geleerde om te kunnen publiceren. Daarbij verzwijgt hij, net als Kisch, dat Erasmus en zijn *Collegium Trilingue* (Drietalencollege) in de voorhoede stonden van de strijd om het Hebreeuws en het recht van joden op hun eigen geloof en cultuur. Zo levert Oberman een moderne constructie die vandaag opgeld doet: Erasmus is een blanke christen, die louter preekt voor eigen parochie, en die joden, moslims of andersgelovigen niets te bieden heeft.⁽⁵⁷⁾

Aan het eind van deel I betoogt de theoloog Oberman dat Erasmus uitgaat van de eeuwige, niet door doop te verbeteren jood.⁽⁵⁸⁾ Luther bood het Joodse volk evenmin perspectief: ‘*Dan blijft er voor Joden als Joden geen plaats: anti-judaïstisch is in*

zijn uitwerkingen anti-Joods'.⁽⁵⁹⁾ Erasmus was echter tegen de gedwongen doop, maar niet tegen de doop uit werkelijke overtuiging van een individuele jood, zoals ik al hierboven heb uiteengezet. Hij propageerde het vreedzaam samenleven van christen, jood, Turk en heiden in de hoop dat de dagelijkse vergelijking van hun overtuigingen op den duur in het voordeel van het christelijk geloof zou uitvallen. Luther echter, overtuigd van de nakende eindtijd, verweet de Joden dat zij niet massaal voor zijn Reformatie kozen, en stelde uiteindelijk dat zij vervolgd en verjaagd moesten worden. Dat er ook in de 'Erasmiaanse' samenleving geen plaats voor Joden zou zijn, is een verzinzel van Oberman dat hij waarschijnlijk nodig heeft om zich als biograaf van Luther moreel staande te houden. In een interview uit 1996 gaf hij toe dat hij er in zijn Luther-biografie grote moeite mee had gehad om te laten zien hoe Luther zich van anti-judaïst ontwikkelt tot antisemiet.⁽⁶⁰⁾ Daarom maakt hij van Erasmus een net zo erge antisemiet als Luther, waardoor hij de Rotterdammer als excuus voor Luther kan hanteren. Uiteindelijk vindt Oberman Erasmus zelfs erger dan Luther, wat hem een hoop denkwerk heeft gekost.

In deel II meldt Oberman de explosief groeiende literatuur over 'Luther en de Joden' die voortkomt uit de in het Duitse taalgebied gevoerde discussie over de schuld aan Auschwitz en de Holocaust. Weer begint hij met Erasmus, en gebruikt daarbij het door hem niet als zodanig begrepen sarcasme, '*als het haten van Joden een kenmerk is van authentieke christenen, zijn we allen uitstekende christenen*', als bewijs voor de '*levenslange, diepgewortelde Jodenhaat van Erasmus*'. Daarop laat hij volgen, '*maar omdat de Rotterdammer maar moeizaam met de geschiedenis van het Derde Rijk in verbinding gebracht kan worden, is er bij de poging om de Luther van 1523 apologetisch als Jodenvriend voor te stellen, tot nu toe in de interpretatie het nodige verkeerd gegaan*'. Hiermee bedoelt Oberman dat Luther zich in zijn vroege werk soms verzoenend uitlaat over Joden, maar dat zijn latere werk uitgesproken antisemitisch is. In dat verband haalt Oberman een frappant citaat van de jonge Luther uit 1520 aan: '*Als haat tegen Joden, ketters en Turken iemand tot christen maakt, dan zijn we allemaal de grootste christenen. Als echter de liefde van Christus het kenmerk is, dan zijn wij (christenen) zonder twijfel erger dan Joden, ketters en Turken samen*'.⁽⁶¹⁾ Dit citaat laat zien dat Luther de zinsnede in de brief van Erasmus aan Hoogstraten uit 1519 kende, parafraseerde, en reeds

begrepen heeft als een sarcasme, terwijl Kisch en Oberman daar vijf eeuwen later niet toe in staat zijn omdat zij m.i. Erasmus hoe dan ook als antisemiet willen vastnagelen. Deze smet op Erasmus willen de mensen meestal niet zien, constateert Oberman, omdat Erasmus de onterechte reputatie van 'tolerante Europeaan' heeft. Omdat Oberman Erasmus beticht van een *levenslange* Jodenhaat, een gedachte in het voetspoor van Kisch, terwijl Luther pas op zijn oude dag antisemiet werd, kan hij Erasmus ten slotte typeren als 'ergere' antisemiet dan zijn held Luther.

Zelfs Oberman's afsluitende deel III begint opnieuw met Erasmus. Een voetnoot daar vermeldt niettemin: '*Luther gebruikte een hardheid en een brutaliteit in de taal die ongeëvenaard is gebleven in de Duitse geschiedenis tot aan de nazitijd*'.⁽⁶²⁾ Weer veel later vermeldt Oberman uiteindelijk hoe meedogenloos Luther stond tegenover de Joden, die de christenen vooral zouden bedreigen door hun 'onwaarheid'; volgens Oberman is dat '*de reden waarom Luther de overheid aanraadt de synagogen als leerhuis van de leugen te verbranden, de rabbijnse boeken te confisqueren of – als er geen ander middel helpt – de Joden die zich niet laten bekeren te verdrijven. De Joodse blasfemie begint effect te sorteren, daarom zijn maatregelen nodig ter bescherming van de christenheid*'.⁽⁶³⁾

De bejaarde Luther begint in de door hem veronderstelde eindtijd de strijd tegen de antichrist, dat is in zijn waan het verbond van Joden, paus en Turken: zijn Reformatie loopt uit op een permanente staat van oorlog tussen christenen onderling en tussen christenen en andere gelovigen. Vergelijk dat met Erasmus' publicaties over de noodzaak van vrede en verdraagzaamheid binnen de kerk en in de samenleving. Net als Kisch eindigt Oberman met een trap onder de gordel van Erasmus. Tolerantie blijft een slag in de lucht, schrijft hij, als die gebouwd is op een slecht geweten.⁽⁶⁴⁾ Dat moet dan wel het geweten van Oberman zelf zijn, want als hij de hoofdrolspelers aan het einde van zijn boek de revue laat passeren, luidt zijn slotzin over Erasmus: '*Een vernieuwd Europa was ook voor hem een christelijk Europa zonder Joden*'. Erasmus is dus bij Oberman, net als bij Kisch, toch een Hitler in de dop. Wat bezielde Oberman? Ik veronderstel dat zijn biografische verering van Luther een vooringenomen constructie van de persoon van Erasmus heeft opgewekt. Als de voor tolerant versleten Erasmus levenslang een ernstige antisemiet is geweest, valt zijn held Luther niet zo veel meer te verwijten. De benadering van Oberman wordt in de

historische literatuur gevolgd door historici van naam en faam. Jonathan Israel verricht geen zelfstandig onderzoek, haalt eenvoudigweg Oberman's conclusies aan en formuleert onversaagd over het 'abstracte antisemitisme' van Erasmus dat Europa in de richting van de Holocaust zou hebben gedreven.⁽⁶⁵⁾ James D. Tracy beweert uiteindelijk hetzelfde⁽⁶⁶⁾ en Oberman krijgt *zonder gepast commentaar* in 1996 de Dr. A.H. Heinekenprijs voor geschiedenis vanwege zijn 'originele kijk op de geschiedenis van de Middeleeuwen'.⁽⁶⁷⁾

Hans Jansen: Joodse instellingen de dupe van bedrog

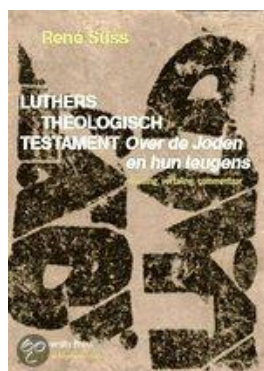
Hans Jansen (geb. 1931) is een voormalig rooms-katholieke priester die dominee en protestants theoloog werd. Tegenwoordig is hij vooral actief voor de Joodse gemeenschap. Hij verzorgde onder meer de tekst van het geïllustreerde boek over antisemitisme dat de Anne Frank Stichting in 1989 liet verschijnen.⁽⁶⁸⁾ Het boek bevat een huiveringwekkende opsomming van antisemitisme, van de Romeinse tijd en het vroege christendom tot heden. Erasmus verschijnt daarin aan het slot van het hoofdstuk 'Tegen het einde van de Middeleeuwen' via een citaat van Heiko Oberman uit het Erasmusjaar 1986: *'Erasmus gaat in zijn intolerantie tegenover Joden veel verder dan Luther. (...) Tot die conclusie moet de historicus wel komen, als hij tenminste als maatstaf voor zestiende-eeuws antisemitisme de beoordeling van de gedoopte jood neemt. Voor Erasmus gold "eens een jood, altijd een jood". Volgens Luther werden jood en niet-jood door de doop elkaars gelijken.'*⁽⁶⁹⁾ Het criterium van Oberman over het "ergere" van Erasmus' antisemitisme heeft Jansen verschoven: nu zit het in het verschil in standpunt over de doop. Het verzet van Erasmus tegen de *gedwongen* doop van joden heeft Jansen aangegrepen om van hem een 'ergere' antisemiet te maken, terwijl natuurlijk ook bij Erasmus joden die zich uit oprechte overtuiging laten dopen, gelijk worden aan christenen. Na deze onoprechte binnenkomer volgt bij Jansen de lange, antisemitische uitval van Erasmus tegen Pfefferkorn, die op deze plaats door hem wordt getypeerd als 'de christen geworden jood', waardoor hij de indruk wekt dat Erasmus tot zijn scheldpartij is gekomen omdat een jood christen is geworden, terwijl Erasmus zou hebben gevonden dat een jood een jood moest blijven. Het is opnieuw een oneerlijke constructie van Jansen. Pas in het begin van het volgende hoofdstuk, 'Reformatie en Contrareformatie', geeft Jansen informatie over Pfefferkorn's campagne om joodse boeken te verbranden en Reuchlin's strijd daartegen, waarbij hij Erasmus helemaal niet noemt. Dat Erasmus van

doen had met diezelfde Pfefferkorn verdwijnt hiermee uit beeld.

Wat bezielt de samenstellers, en wat de Anne Frank Stichting, om zulke desinformatie over Erasmus te geven, dacht ik toen ik dit in 2008 onder ogen kreeg. Ik belde de Stichting en kreeg de aanbeveling om het door de Stichting in 2005 uitgegeven boek van Jaap Tanja te lezen.⁽⁷⁰⁾ Daarin wordt hervormer Maarten Luther nog steeds beschreven als een ernstige antisemiet, maar Erasmus komt in de tekst niet voor. Elders in het boek staat dat de islam nooit is uitgeweest op het bekeren van joden, waardoor het antisemitisme in islamitische landen vrij gematigd is, zeker in vergelijking met christelijk Europa. Dat 'niet-bekeren' is precies wat Erasmus had voorgestaan, wat Jansen echter laat doorgaan voor een 'ergere' vorm van antisemitisme. Daarbij moet volgens het nieuwe boek niet worden vergeten dat bekeerde joden vaak door christelijke machthebbers werden ingezet tegen andere joden, en dat zij zich 'niet zelden de fanatiekste gelovigen' betoonden; zij waren *'roomser dan de paus'*.⁽⁷¹⁾ Dat werpt licht op een ander aspect van de zaak Pfefferkorn: joodse joden hadden de pest aan zulke bekeerde joden. Dominee Jansen publiceerde onder eigen naam over de schuld van de christenen aan de Jodenvervolgingen. Als bijzonder hoogleraar op de James Parkes leerstoel in de geschiedenis van de christelijke literatuur over het Jodendom aan de Vrije Universiteit te Brussel, gaf hij voor onder meer de Anne Frank Stichting en het CIDI een serie gastcolleges, de zogenoemde Wallenberglezingen, die in 1995 in boekvorm verschenen.⁽⁷²⁾ Daarin staat een paragraaf, waarin Jansen als opgewarmde kost de citaten van Kisch opvoert: deze paragraaf staat bijvoorbeeld op www.forums.marokko.nl. Jansen houdt Erasmus hierin verantwoordelijk voor de Jodenvervolging en boekverbrandingen die de pausen lieten losbarsten in de tweede helft van de zestiende eeuw, *toen Erasmus al twintig jaar dood was*. Dat dezelfde paus Paulus IV in 1559 niet slechts alle joodse literatuur in vlammen deed opgaan, maar ook het gehele werk van Erasmus op de Index van verboden boeken plaatste, vermeldt Jansen niet.⁽⁷³⁾ Wel schrijft hij over Erasmus: *'Deze vermaarde Europese humanist was zo behept met vooroordelen over Joden, dat hij zich racistisch uitte over Pfefferkorn, een jood in Duitsland, die zich in het begin van de 16de eeuw tot het christendom had bekeerd...'*, waarbij hij opnieuw, net als in de publicatie van de Anne Frank Stichting van 1989, 'vergeet' te vermelden dat Pfefferkorn zelf een Jodenvervolger was.

In een publicatie uit 1999 haalt Jansen dan maar weer eens het sleutelcitaat van Kisch uit de kast, *'als het haten van Joden een kenmerk is van authentieke*

christenen, zijn we allen uitstekende christenen, en hij zet er meteen bij dat deze zinsnede het motto was van een rapport van de Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland (1978), samengesteld door de 'Deputaten voor Kerk en Israël', over de diepste wortels van het antisemitisme.⁽⁷⁴⁾ Dat is de derde troebele suggestie van Jansen inzake Erasmus: eerst Pfefferkorn als de zogenaamd louter wegens zijn bekering uitgescholden Jood; dan Erasmus die 'erger' is dan Luther omdat hij tegen de doop van joden zou zijn; en vervolgens opnieuw het letterlijke citaat van het door Jansen misgevatte sarcasme van Erasmus. Op internet figureert Hans Jansen in een VPRO-debat van 2008 met de joodse theoloog René Süß (geb. 1939) over de vraag: 'Was Luther

verantwoordelijk voor Hitler?' Aanleiding was Süß' vertaling van Luther's *Over de Joden en hun leugens*, en zijn oproep aan de Lutherse Wereld Federatie om excuses aan te bieden. Hans Jansen beweert 'dat ook de grote, als tolerant bekend staande, humanist Erasmus de Joden niet bepaald

gunstig gezind was, weet nauwelijks iemand, en voegt toe dat hij in 2002 een essay aan Erasmus heeft gewijd in het wetenschappelijke tijdschrift van de Stichting Auschwitz. Dit essay is onlangs uitgekomen als boekje.⁽⁷⁵⁾ Uit de inleiding van Klaas van der Kamp blijkt dat mede door toedoen van Jansen het lemma over 'Erasmus en de Joden' onderdeel is geworden van de tekst over Erasmus in *Wikipedia* op het internet.

Dit nieuwe boekje bevat ongelooflijke zaken. In de tweede voetnoot verwijst Jansen naar Guido Kisch, Shimon Markish en Heiko Oberman, als bronnen van zijn inspiratie broederlijk verenigd, net zoals bij Van Herwaarden in 1998. Deze drie gebruikt Jansen uitsluitend ten nadele van Erasmus. Hij haalt een tiental citaten uit Markish, soms heel uitvoerig, maar onderschikt die alle aan zijn requisitoir tegen Erasmus. Van de erudiete studie van Markish ten gunste van Erasmus blijft bij Jansen niets overeind; de lezer verneemt niet eens dat een dergelijk betoog bestaat. Het is een geschiedvervalsing die slechts mogelijk is indien Jansen er veilig van kan uitgaan dat in de Joodse kring waarin hij koning kraait niet van bronnen wordt kennis genomen. Eén ontdekking heeft Jansen inmiddels gedaan: hij heeft het sleutelcitaat van Kisch, zijn lievelingspassage, inmiddels gezien voor wat het is, een sarcasme; althans dat citaat is nu bij hem verdwenen, overigens

zonder rechtzetting van het misbruik dat hij er tientallen jaren van heeft gemaakt.

Dertig pagina's van het boekje bestaan uit titels van boeken, namen van drukkerijen en andere feitjes die een beeld moeten geven van wat die Renaissance van de joodse literatuur aan het begin van de boekdrukkunst heeft ingehouden. Waar het gaat om Erasmus' houding ten opzichte van Reuchlin en het recht van joden op hun eigen boeken en cultuur, herhaalt Jansen de aantijgingen van Kisch en hij weidt pagina's lang uit over het, onhoudbaar gebleken, 'feit' dat Erasmus niet achter Reuchlin stond. Net als Kisch veertig jaar terug raakt hij verstrikt in zijn constructie; hij moet toegeven dat veel brieven inderdaad het tegendeel bewijzen, maar dat schrijft hij toe aan het gegeven dat Erasmus de filoloog Reuchlin steunt uit eigenbelang. Dat is dan weer een scheutje Oberman.

Jansen heeft inmiddels ook van Augustijn begrepen dat veel van de door Kisch en hemzelf misbruikte citaten het gevolg zijn van het feit dat 'judaïsch' en 'joods' bij Erasmus vaak hetzelfde betekenen als 'legalistisch' en 'schijnheilig christelijk'. En dan volgt de enige zinvolle opmerking in dit boekje:

'Erasmus heeft in zijn leven nooit de diep psychologische betekenis van rituelen en symbolen begrepen, die elke godsdienst kenmerken, vooral de joodse religie'.⁽⁷⁶⁾ Of dat een tekortkoming is van de oprecht gelovige Erasmus, die god persoonlijk wist te vinden zonder dat hij daarvoor versierselen, verplichtingen of zelfs het heilig oliesel nodig had, moet ieder voor zichzelf beoordelen; het heeft hem in ieder geval niet verhinderd om een vruchtbaar gebleken concept te vinden voor een leefwijze waarin joden, christenen, humanisten en andere gelovigen met elkaar kunnen samenleven. Wat bezielt Jansen? Dat kan iedereen hem zelf vragen.

Enkele conclusies en vragen

Ik heb dit essay geschreven om een antwoord te krijgen op vragen. Ik was leraar: hoe komt het dat dertig intelligente leerlingen van het Erasmiaans Gymnasium in Rotterdam, ieder afzonderlijk, na gebruik van internet, Erasmus voor antisemiet uitmaken? Ik ben bestuurslid van *Huis van Erasmus* dat vanuit het gedachtegoed van Erasmus opereert: wat kan en moet ik doen als de stadspatrouille voor Jodenhater en moslimbasher à la Wilders wordt uitgemaakt? Ik ben historicus: hoe is het mogelijk dat de vredesapostel van 1936 een halve eeuw later voor een verstokte antisemiet kan worden uitgemaakt? Het antwoord kreeg ik door een bescheiden speurtocht, op de wijze van Erasmus, naar de historische bronnen. Bij dat onderzoek kwamen er zaken naar voren die me evengoed

sprakeloos maken. Daarom eindig ik met enkele conclusies en vragen.

1. Erasmus groeide op en leefde in een sterk antisemitische wereld en tijd. Toch heeft hij een visie ontwikkeld op een fatsoenlijke omgang met verschillen in de samenleving, op eerbiediging van elkaars geloof, op het naast en met elkaar leven van ongelovigen, christenen, joden en islamieten. Hoewel hij zich in zijn officiële publicaties niet antisemitisch uitlaat, is in zijn 'spontane' brieven hier en daar sprake van een vulgair antisemitisme, vaak een ondoordacht gevolg van zijn katholieke opvoeding, en soms als kortstondige uitbarsting van doodsangst. In andere brieven kritiseert hij zijn eigen grofheden. Nergens roept hij op tot vervolging van Joden, confiscatie of verbranding van hun boeken, of tot gedwongen doop van niet-christenen of andere dwangmaatregelen. Integendeel, hij schetst een samenleving van mensen die van elkaar verschillen, van welke aard die verschillen ook zijn, en die toch vreedzaam is.

Daarmee legde hij de grondslag van een wezenlijk kenmerk van de latere Republiek der Nederlanden.

2. Hoe kan een simplistisch smaadschrift als van Kisch veertig jaar later nog de grondslag zijn voor een schotschrift van dominee Hans Jansen? Waarom kunnen Oberman en Jansen in brede kring lauweren oogsten, terwijl mensen als Markish en Augustijn nauwelijks worden gehoord, en met behulp van internet worden bedolven door marktschreeuwers? In de exacte vakken is het nauwelijks denkbaar dat onzin tientallen jaren lang kan domineren over serieuze wetenschapsbeoefening.

3. Erasmus was volgens Ter Braak een 'militant humanist'. Hij was buitengewoon moedig toen hij met zijn bijtende sarcasme de inquisiteur aanviel die hem als ketter wilde veroordelen, om daar eeuwen

later door Kisch, Oberman en Jansen om gesmaad te worden. Ook Shimon Markish was een militant humanist. Waarom geeft de officiële wereld van Erasmus, waarom geven eigentijdse humanisten en historici, niet meer repliek aan de treurige smaders van Erasmus?

4. Waarom is een deel van de Joodse gemeenschap in de Nederlanden zo gecharmeerd van dominee Jansen dat ze geen kennis neemt van het gedachtegoed van een joodse geleerde zoals Markish, maar zich onder leiding van Jansen keert tegen Erasmus die aan de wieg heeft gestaan van de bevrijding en emancipatie van Joodse mensen in Nederland?

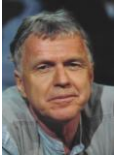
5. Het is niet in het belang van joods, christelijk, islamitisch, humanistisch en ongelovig Nederland dat er een verwrongen beeld bestaat van Erasmus' verdraagzaamheid ten aanzien van Joden en islamieten, dat geen fundament heeft in het werk van Erasmus. Er moet strijd worden gevoerd om de juiste

interpretatie van Erasmus' houding en werk op internet te doen verschijnen.

6. Bestuurders en inwoners van de stad Rotterdam kunnen de icoon van hun stadspatroun blijven inzetten en hem terecht beschouwen als een sieraad voor Nederland en de mensheid. Hun steun aan een tot de verbeelding sprekend, de discussie aanwakkerend *Erasmushuis* moet drastisch worden vergroot. Erasmus' leven, zijn ontwikkeling van bastaardkind naar universeel geleerde, leent zich voor een 'verhaal' dat kan helpen bij de bevordering van sociale cohesie, veiligheid, vrede en educatie. Onderwijsprojecten voor de jeugd van elf tot veertien jaar zoals *Erasmus voor de Klas* van de Stichting *Huis van Erasmus* verdienen daarom meer steun van gemeenten, burgers en subsidiegevers. ⁽⁷⁷⁾

Lekkere pijn

Column door ANTON VAN HOOFF

‘Hoe komen we van religie af?’ vraagt Floris van den Berg zich af in een boek van die titel. Zijn antwoord is: door mensen hun verstand te laten gebruiken. Dank je de koekoek, Floris. Geloven bestaat nu juist in het afsluiten van de verstandelijke vermogens. Hoe waar blijft het woord van Tertullianus, de christelijke apologeet uit de tweede eeuw van onze jaartelling. In *Christus' vleeswording (De carne Christi 5,4)* zegt hij, geen snars te begrijpen van de menswording van die godszoon. Maar hij schaamt zich absoluut niet voor zijn onbegrip. Hij is er juist fier op. ‘En Gods zoon stierf. Het is geloofwaardig omdat het absurd is (*credibile est quia ineptum est*). Hij werd begraven en stond weer op. Het is zeker omdat het onmogelijk is (*certum est quia impossibile*),’ aldus vermeit Tertullianus zich in zijn intellectuele masochisme. Tertullianus’ paradox wordt vaak geciteerd als ‘*credo quia absurdum*’, wat inhoudelijk volkomen correct is: ik geloof omdat het absurd is.

De absurditeit van het godsgeloof dringt zich in deze maanden weer eens aan mij op; in mijn omgeving is iemand bezig zich te laten inpakken door Jehova’s Getuigen. Het is onmogelijk door de cirkelredeningen van de bekeerling heen te breken. De betrokkene geniet à la Tertullianus van de zekerheid van de onzin. Nog niet zo lang geleden heeft de leiding van de Jehova’s ontdekt dat de bijbel tegen het vieren van verjaardagen is. En zo lijden de kinderen van de nieuwe Wachtorenventer onder het geloof van hun ouder. Het is de verminking van eigen leven en lijf die de gelovige zoveel voldoening geeft: hij vast, besnijdt, sluiert vrouwen of draagt zelf zijn machistische keppeltje en geniet als hij wordt uitgejouwd. Hij gelooft omdat het zo lekker pijn doet.

Het ontstaan van religie: een evolutionaire free-rider? (2)

Zingeving zonder God

JEROEN HOPSTER (1987), student wijsbegeerte aan de University of Edinburgh

Zijn mieren religieus? En chimpansees? Neanderthalers? Is Godsgeloof erfelijk bepaald? Biedt religie voordeel in de darwinistische struggle for life? In twee delen ga ik nader in op de evolutionaire status van religie, door te analyseren welke rol natuurlijke- en culturele selectie hebben gespeeld in haar ontstaansgeschiedenis. In het tweede deel staat de status van religie als evolutionair product centraal. Is Godsgeloof ontstaan als evolutionair bijproduct, of vormt religiositeit een functionele evolutionaire aanpassing? Het antwoord op die vraag is niet eenduidig. Als we evolutie bezien door de ‘klassieke’ lens van de genetica, kunnen we religie het beste bestempelen als evolutionaire free-rider. Maar een breder perspectief, waarbij ook het proces culturele evolutie in ogenschouw wordt genomen, suggereert dat het ontstaan van religie een belangrijke evolutionaire stap vormde in de ontwikkeling van prehistorische samenlevingen.

Functioneel of niet? Adaptatie versus bijproduct

In de vorige editie van De Vrijdenker (nr. 10, dec. 2010/januari 2011) bezagen we het ontstaan van religie in het licht van onze psychologische natuur. De mens is een aangeboren verhalenverteller: door gebeurtenissen in ketens van oorzaak en gevolg te plaatsen zijn wij in staat ons eigen handelen te controleren en de grip op onze omgeving te

verstevigen. Net als andere dieren zijn wij gespitst op het herkennen van beweging, maar wij verschillen van andere soorten in onze structurele zoektocht naar een Beweger. Aan allerlei personen, objecten en patronen dichten wij betekenissen en intenties toe. In de willekeurige schommelingen van de beurskoersen herkennen wij een patroon, in het patroon van de wolken zien wij een gezicht, en op het gezicht van een

koalabeer projecteren wij een gevoel van onschuld. Niet alleen zijn zulke projecties psychologisch verklaarbaar, maar ook kunnen hersenwetenschappers hun herkomst herleiden tot specifieke functies van het brein. Waarom zadelt het brein ons op met deze gekleurde blik? Waarom schetst het geen onbevooroordeeld beeld van de werkelijkheid? Omdat wij het product zijn van een proces dat niet gericht is op waarheidsvinding of objectiviteit, maar op reproductief succes. Een leugentje om bestwil is het evolutieproces niet vreemd: in onze cognitieve belevingswereld kunnen zaken die van vitaal belang zijn maar beter worden uitvergroot; daarentegen hoeft aan onbeduidende details geen aandacht te worden besteed.

De structuur van het brein krijgt grotendeels gestalte in de baarmoeder, aangestuurd door de instructies van ons erfelijk materiaal. Doorgave van erfelijk materiaal is onderhevig aan een proces van natuurlijke selectie, waarbij genetische aanpassingen die functioneel zijn ten opzichte van de leefomgeving zich verspreiden, terwijl niet-functionele aanpassingen doorgaans verdwijnen. Dat betekent niet dat alle genetische variaties functioneel van aard zijn: nutteloze eigenschappen kunnen best worden doorgegeven aan het nageslacht, zolang deze hun reproductiekansen maar niet schaden. Bovendien verandert de leefomgeving voortdurend, waardoor evolutionaire aanpassingen hun oorspronkelijke functie kunnen verliezen, of een nieuwe functie kunnen verwerven. Wat functioneel is in de ene omgeving, kan waardeloos zijn in een andere. Zo vormen kieuwen een uiterst efficiënte aanpassing voor waterdieren, terwijl het doorsnee landdier een stuk beter af is met ademhaling over de longen. Het evolutieproces is echter flexibel en gaat compromissen niet uit de weg. Dolfijnen, wier voorouders circa vijftig miljoen jaar geleden het land verlieten, zijn ondanks hun longen prima aangepast aan het onderwaterleven – zolang zij maar regelmatig naar de oppervlakte kunnen zwemmen om lucht te happen. De pissebed daarentegen vormt een van de weinige soorten die ondanks zijn kieuwen op het land kan overleven – wel moet hij zich voortdurend op vochtige plekjes nestelen om uitdroging te voorkomen.

De vraag of een biologische eigenschap functioneel is staat nooit op zichzelf, maar dient in context te worden geplaatst: functioneel in welke omgeving? Ogen zijn van groot belang voor een antilope in de savanne, maar hebben weinig toegevoegde waarde voor de niche die een mol

bekleedt. Omdat levenscondities voortdurend veranderen, komt het evolutieproces nooit tot stilstand: natuurlijke soorten hebben nimmer hun ‘optimale’ of ‘definitieve’ vorm bereikt. Dat het menselijk brein werkt zoals het werkt is dan ook geen kwestie van perfectie. Ons brein werkt goed genoeg – goed genoeg om in de evolutionaire strijd het hoofd boven water te hebben gehouden. Maar niet al onze hersenspinsels zijn even adaptief. Als wij de oorsprong van religie verklaren als evolutionair verschijnsel, betekent dat niet per se dat religie evolutionair voordeel biedt. Het verband lijkt minder direct: religieuze gevoelens zijn het product van onze fantasierijke geest, en onze fantasierijke geest is het product van natuurlijke selectie. Dat maakt religiositeit tot *evolutionair bijproduct*.

Daarmee is heel veel gezegd, en ook heel weinig. Heel veel, omdat wij ons vaak niet realiseren hoe sterk ons denken en handelen wordt gekleurd door de specifieke wijze waarop het brein is opgebouwd. Door te benadrukken hoe gevoelig onze psyche is voor geloofsopvattingen, kunnen wij beter begrijpen waarom balansbandjes en een orakelende octopus afgelopen zomer de krantenkoppen haalden, of waarom heksenjachten en complottheorieën zo prominent figureren in geschiedenis en actualiteit. Maar tegelijkertijd lijkt ons religieuze brein een bescheiden rol te spelen in de evolutionaire geschiedenis. Religiositeit is een zijdelings gevolg van onze hersenprocessen, maar heeft geen sturende kracht uitgeoefend op de ontwikkeling van het brein. Religie is een evolutionaire free-rider: ze dobert mee op de golfslag van onze evolutionaire ontwikkeling, maar staat machteloos tegenover de richting waarheen de golven bewegen. Wij beschikken niet over een specifiek ‘God-gen’, en het is uiterst onwaarschijnlijk dat religiositeit als functionele aanpassing ons DNA is binnengedrongen. Omdat

geloofsneigingen nauw zijn verweven met cognitieve functies waarvan het evolutionaire nut onomstreden is, ligt het voor de hand om te vooronderstellen

dat *deze cognitieve functies* van doorslaggevend belang waren in het evolutionaire selectieproces – niet de religieuze neigingen die daarmee gepaard gingen. Ons verhalende, waakzame en sociale brein heeft ons door de darwinistische overlevingsstrijd geloodst; de gelovige trekjes die

daarbij ontstonden hebben we op de koop toe genomen.

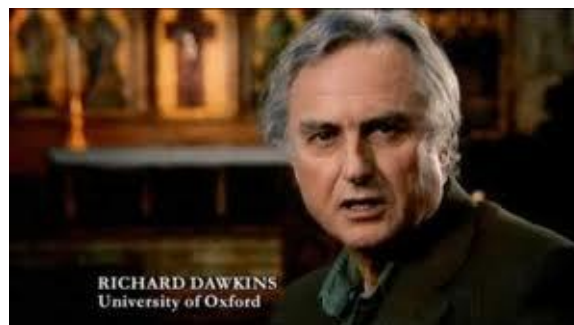
Biologische en culturele evolutie

Dit is het ontstaan van religie gezien door de 'klassieke' bril van biologische evolutie, waarin reproductie, variatie en selectie op basis van genetische informatie centraal staan. Hiermee is echter pas een deel van het verhaal verteld. Dat religiositeit haar oorsprong vond als bijproduct, sluit namelijk niet uit dat zij in een latere fase van het evolutieproces alsnog voordeel bood. Sterker nog, in het evolutieproces wordt het functionele nut van biologische variaties vaak pas in een latere fase zichtbaar. Zo fungeerde het verenkleed dat sommige dinosauriërs ontwikkelden aanvankelijk als thermostaat, maar in een later stadium bleken veren zeer dienstbaar aan het vermogen om te vliegen. Hier is sprake van een preadaptatie (ook wel exaptatie) op het gebied van vogelvlucht: hoewel veren niet ontstonden als aanpassing om te vliegen, waren zij wel degelijk adaptief aan het vliegvermogen.

Biologische functies bieden evolutionair voordeel wanneer zij ervoor zorgen dat ons genetisch materiaal zich over de populatie verspreidt. Ongetwijfeld is ons ingenieuze brein ontstaan als opeenvolging van evolutionaire adaptaties, waarbij cognitieve eigenschappen die kenmerkend zijn voor onze religieuze natuur (geloofsneigingen, gevoel voor hiërarchie en autoriteit, gemeenschapszin etc.) in eerste instantie functies bekleedden en voordelen verschafden die niets met religie van doen hadden. Maar wat gebeurde er toen deze eigenschappen zich 'vertaalden' naar het ontstaan van georganiseerde groepsreligies? Is het niet mogelijk dat deze vorm van maatschappelijke organisatie een uitgesproken voordeel bood voor overleving en reproductie? De religieuze hang van onze biologische natuur mag dan zijn ontstaan als evolutionair bijproduct, maar dat sluit nog niet uit dat georganiseerde religies een functionele aanpassing vormden.

Over wat voor een aanpassing hebben wij het hier? Zoals wij zagen is de genetische basis van religiositeit indirect: het geloof in een of meerdere goden staat niet in ons DNA geschreven. Wanneer de letters van de thora, de soefi-mystiek, of het ideaal van christelijke naastenliefde zich over de bevolking verspreiden, is er geen sprake van evolutie op genetisch niveau. Religie is gebaseerd op culturele ideeën en gebruiken, die weliswaar mogelijk worden gemaakt – of zelfs gestimuleerd – door de werking van het brein, maar zich slechts

door een proces van opvoeding en educatie in dat brein kunnen nestelen. Niemand komt ter wereld met een aangeboren idee over het paradijs of de duivel: zij zijn geen eenheden van genetische, maar van culturele informatie. De manier waarop culturele informatie zich reproduceert is niet analoog aan de manier waarop genetische informatie zich reproduceert: de door Richard

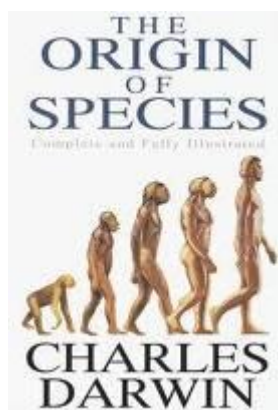
Dawkins aangevoerde vergelijking tussen (natuurlijke) genen en (culturele) memen loopt op enkele punten scheef. Maar daarmee is nog niet gezegd dat cultuur geen invloed heeft op het proces van evolutie. Integendeel: de tegenstelling tussen cultuur en natuur is lang niet zo absoluut als vaak wordt voorgesteld. Culturele gebruiken kunnen zelfs een grote rol spelen in het evolutieproces.

Laten we cultuur definiëren als een stelsel van informatie dat ons bereikt via leerprocessen zoals onderwijs en imitatie, en daarbij van invloed is op ons gedrag. Zo gezien is cultuur wijdverspreid binnen het dierenrijk. Een bekend voorbeeld vormt de Japanse makakenkolonie op het eiland Koshima, die jarenlang door wetenschappers is bestudeerd. De makaken aten zoete aardappels, waarvan een jong vrouwtje op een dag een exemplaar in zee liet vallen. Ze ontdekte dat een gewassen aardappel best lekker is en begon al haar aardappels in zee te wassen. Vervolgens verspreidde dit gedrag zich binnen de groep en werd het aangeleerd door nieuwe generaties. Deze hygiënische maatregel is helemaal niet genetisch bepaald, maar toch is er sprake van een adaptatie met mogelijk voordelige gevolgen: de evolutionaire 'fitness' van makaken lijkt bij de consumptie van schoon voedsel immers gebaat. Hier is sprake van culturele evolutie, een proces dat verstrengd is met evolutie op genetisch niveau. Enerzijds zou het culturele gebruik van de makaken een gunstig effect kunnen hebben op de verspreiding van hun genen: in dat geval staan cultuur en natuur aan de basis van een co-evolutionair proces. Anderzijds zijn het niet alleen de genen, maar is het ook *het culturele gebruik zelf*

dat zich verspreidt en aan de hand van een darwinistisch selectiemechanisme evolueert. Biologische en culturele evolutie zijn processen die elkaar wederzijds beïnvloeden en enorm kunnen versterken. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille: het proces van darwinistische evolutie.

Vier evolutionaire dimensies

Het idee dat cultuur een rol speelt in het evolutieproces is niet nieuw. Zo benadrukte Darwin in *On The Origin Of Species* (1859) en *The*

Descent of Man (1871) reeds het evolutionaire belang van aangeleerde gebruiken, zowel voor de ontwikkeling van de mens als van andere diersoorten. In de 20ste eeuw raakte dit idee echter op een zijspoor. Met de herontdekking van Gregor Mendel's erfelijkheidswetten in 1900, de ontrafeling van de DNA-structuur

in de jaren '50 en Richard Dawkins' introductie van 'zelfzuchtige' genen in de jaren '70 richtten exacte wetenschappers hun blik steeds meer op het DNA als uniek doorgeefluik van erfelijke informatie. Theorieën over de erfelijkheid van verworven eigenschappen associeerde men met de evolutietheorie van Jean Baptiste Lamarck, die achterhaald was door het darwinisme. Darwin's opvatting dat aangeleerde gebruiken een rol spelen in het evolutieproces werd onder tafel geschoven als kleine vergissing in een verder briljante theorie. Zo is het beeld ontstaan dat slechts onze genen, die immuun zijn voor invloeden van de omgeving, een rol spelen in de doorgave van erfelijke informatie. Ons lichaam is niet meer dan een verhuiswagen die een lading genen vervoert. Die verhuiswagen kan eindeloos veel botsingen maken, maar aan zijn vracht zal dat niets veranderen – zolang hij maar in staat is de verhuisdozen aan het einde van de rit in een nieuwe wagen over te laden.

De voorstelling van onze genen als 'replicators' en ons lichaam als 'vehicle' vormt een populaire metafoor voor het evolutieproces, maar is ingehaald door de wetenschap. Niet omdat genen geen rol spelen in evolutionaire ontwikkeling – dat doen ze zeker! – maar omdat zij niet de enige, onveranderlijke dragers zijn van erfelijke informatie. Omgevingsinvloeden zijn wel degelijk van invloed op de biologische ontwikkeling van

natuurlijke soorten. De laatste decennia is veel bekend geworden over fenotypische plasticiteit. Dat is een moeilijk begrip voor een simpel concept: veel natuurlijke soorten beschikken over ingebouwde mechanismen om zich aan te passen aan een veranderende leefomgeving. Beren die in het hoge Noorden leven hebben een dikkere pels dan hun soortgenoten in zuidelijker oorden. Dat komt niet omdat zij over andere genen beschikken, maar omdat verschillende genen actief worden in een verschillende omgeving. Dat genen 'aan-' en 'uitgezet' kunnen worden verschaft soorten met een mate van flexibiliteit, en die flexibiliteit verhoogt hun evolutionaire 'fitness'. Hier is geen sprake van genetische, maar van epigenetische variaties: biologische informatie die niet in het DNA staat gecodeerd, maar toch erfelijk is.

Waar genetische en epigenetische processen centraal staan aan de biologische kant van het evolutieproces, vormen gedragsmatige en symbolische variaties de belangrijkste dimensies van culturele informatieoverdracht. Deze dimensies zijn cruciaal voor ons inzicht in het evolutionaire succesverhaal van de mens. Mensen beschikken over een ongekend leervermogen: als geen andere soort zijn wij in staat om door middel van leerprocessen informatie uit te wisselen. Onze sociale leefwijze, geavanceerde geheugen en sterk ontwikkelde taalvermogen zijn typische eigenschappen die aan deze leercapaciteit ten grondslag liggen. Uitwisseling van culturele informatie kan het evolutieproces enorm versnellen. Waar genetische informatie zich slechts per generatie repliceert, kan een flinke hoeveelheid van gedragingen binnen één en dezelfde generatie worden aangeleerd en overgedragen. Deze aangeleerde kennis stelt ons in staat om snel en efficiënt in te spelen op de uitdagingen van onze veranderende leefomgeving. Van culturele informatie kan aldus een grote adaptieve waarde uitgaan.

Uniek aan de menselijke cultuur is het gebruik van symbolen. Door informatie in woord en schrift te versleutelen hebben wij een omvangrijk netwerk van kennis gecreëerd. Symbolische informatie reproduceert zich uitermate snel en maakt bovendien een cumulatieve overdracht van kennis mogelijk. Onder de makakenbevolking op Koshima verspreidde zich de kennis over het wassen van aardappels door middel van voorbeelden: een makaak leerde het wasgebruik door het af te kijken van een ander. Maar waar dieren hun gebruiken moeten praktiseren om culturele informatie uit te kunnen wisselen, kan

symbolische kennis zich ook verspreiden zonder te worden uitgebeeld en nagebootst. Symbolen stellen de mens in staat om instructies over te brengen die ze zelf niet uitvoeren: net zoals bij evolutie op genetisch niveau is er sprake van latente informatieoverdracht. Omdat deze informatie zich opstapelt schept zij enorme mogelijkheden voor het ontstaan van complexe culturen. Over de vraag wanneer het symboolgebruik van de mens precies is ontstaan bestaat nog veel onduidelijkheid, maar één ding staat vast: dat onze voorouders het vermogen ontwikkelden om van gedachte te wisselen over abstracte concepten was een gouden greep in hun evolutionaire ontwikkeling.

Big Brother: een geschenk uit de hemel?

Terug naar de evolutie van religie. Evenals de oorsprong van taal kunnen academici het ontstaan van religie (nog) niet nauwkeurig dateren. De algemene consensus is dat vroege vormen van religie ouder zijn dan geschreven bronnen ons kunnen vertellen, maar zeker niet ouder dan de

oorsprong van symbolische taal. Zonder symbolische communicatie zou men een abstract concept als god immers niet in het leven kunnen roepen. Het is aannemelijk dat religie is ontstaan als groepsfenomeen, met gedeelde rituelen, een gemeenschappelijke scheppingsleer en collectieve ideeën over goed en kwaad als fundament. Religie ontstond echter niet alleen als *gevolg* van sociale interactie. Waarschijnlijk vormde zij tevens een sturende kracht achter het proces van groeppvorming: zij stelde de mens in staat om zijn sociale cirkel te vergroten. Wij zouden religie daarom als *culturele adaptatie* kunnen beschouwen: een aanpassing die niet in onze genen staat geschreven, maar toch een significante rol heeft gespeeld in onze evolutionaire geschiedenis.

Welke invloed had religie op het sociale gedrag van onze vroege voorouders? Een interessante

hypothese is dat god de rol vervulde van politieagent, wiens wakend oog de groei van menselijke gemeenschappen bevorderde. Een prehistorisch panopticum met één of meerdere opperwezens in de wachttorens zal samenwerking en altruïsme een enorme impuls hebben gegeven. Verscheidene onderzoeken tonen aan dat mensen in anonimiteit vaak zelfzuchtig handelen, terwijl zij veel eerder geneigd zijn om zich altruïstisch op te stellen wanneer er een paar ogen op hen zijn gericht. De schijnbare aanwezigheid van moraliserende goden die meekeken over de schouders van onze voorvaderen zal onbaatzuchtig gedrag ongetwijfeld hebben bevorderd: aldus werd een mechanisme geschapen om behulpzaamheid te belonen en profiteurs te bestraffen. Religie vormde een uitstekend bindmiddel voor coöperatief gedrag in genetisch ongerelateerde groepen, en effende daarmee de weg voor het ontstaan van almaar grotere samenlevingsvormen, waarin het individu niet alleen bereid was zich ondergeschikt te maken aan zijn naaste verwanten, maar ook aan het belang van de groep.

Was het ontstaan van religie dan toch evolutionair voordelig? De balans opmakend zijn er drie perspectieven om de evolutie van religie te bezien: het perspectief van biologische evolutie, van culturele evolutie en het co-evolutionaire proces tussen beide. Als wij slechts onze genetische natuur in ogenschouw nemen, kunnen wij religie het beste bestempelen als evolutionair bijproduct. Maar omdat het ontstaan van religie zich niet alleen aan de biologische, maar ook aan de culturele kant van het evolutionaire spectrum bevindt, kan een analyse van ons geëvolueerde brein niet volstaan: we dienen onze ontwikkelende cultuur tevens in haar eigen dynamiek te bezien. Een darwinistische kijk op het proces van culturele evolutie toont hoe religie zich als cultureel fenomeen op slimme wijze heeft ingemetseld in onze psyche. Religie is meegelift met de hersenfuncties die zijn ontstaan ter bevordering van onze reproducerende genen: daarin toont zij zich een evolutionaire free-rider. Maar behalve een bijproduct en een free-rider, kunnen we de oorsprong van religie vanuit een co-evolutionair perspectief ook bezien als voordelige aanpassing. Wie accepteert dat gedragsmatige en symbolische variaties van invloed zijn op het evolutieproces, zal inzien dat religie een culturele adaptatie vormde die waarschijnlijk een belangrijke rol vervulde in het ontstaan van complexe samenlevingsvormen. De invalshoek van culturele evolutie biedt tevens aanknopingspunten om de duurzaamheid van religie te verklaren. Religieuze ideeën en

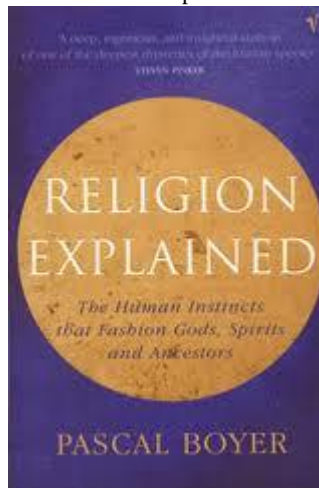
praktijken werden doorgegeven aan het nageslacht en hebben zich in de loop der tijd steeds verder verfijnd, waarbij ingenieuze concepten zoals het paradijs en de duivel zijn ontstaan. Gedurende dit darwinistische proces heeft religie zich vastgebeten in de menselijke beschaving: de zich reproducerende informatie heeft steeds gewiektere vormen aangenomen ten behoeve van haar eigen reproductie, en is zo uitgegroeid tot een stelsel van complexe adaptaties. Of het nu de weddenschap van Pascal, de schuld van de erfzonde, of de belofte van 72 maagden betreft, religieuze concepten steken doorgaans zeer vernuftig in elkaar en laten zich niet makkelijk uitbannen – zelfs niet wanneer al het bewijs in hun tegendeel spreekt. Ook al staat het woord van god niet in onze genen geschreven, het evolutieproces heeft religie stevig in onze cultuur verankerd en ervoor gezorgd dat zij daar voorlopig niet uit zal verdwijnen.

Verschaft de hypothese dat religie is ontstaan als culturele adaptatie ook een *rechtvaardiging* voor religieuze gebruiken? Zoals wij zagen is het nut van evolutionaire eigenschappen contextgebonden: wat als adaptatie is ontstaan, kan zich in een andere situatie transformeren tot bijproduct of ballast. Onze zoete smaak en vetzucht waren gedurende het laatste glaciaal waarschijnlijk evolutionair voordelig: in een voedselarme omgeving was de mens vast gebaat bij de inname van calorierijk voedsel. In rijke landen zijn deze voorkeuren vandaag de dag eerder maladaptief: wij moeten vooral waken voor een inname van te veel calorieën. Wij kunnen een soortgelijk beeld schetsen van religie: vroeger vormde zij een aangename compagnon, maar in sommige van haar uitwassen lijkt zij tegenwoordig meer op een parasiet, wier functie is achterhaald door onze wetenschappelijke kennis. Het is echter essentieel om te benadrukken dat de levensstijl die onze evolutionaire ‘fitness’ het meest verhoogt, lang niet altijd het meest nastrevenswaardig is. De mate waarin gedragingen en praktijken adaptief zijn vormt zelden een goede graadmeter voor de vraag

naar hun morele wenselijkheid. Of religie nu het sociale bindmiddel of de parasiterende bloedzuiger van onze evolutionaire ontwikkeling heeft gevormd, de waarheid en wenselijkheid van hedendaagse geloofsovertuigingen dienen op hun eigen merites te worden beoordeeld. Daar weten de meeste vrijdenkers wel raad mee.

Enkele literatuursuggesties

- De evolutie van religie is een hot topic in een interdisciplinair veld van academici. Helaas gaan veel auteurs onzorgvuldig om met het onderscheid tussen biologische- en culturele evolutie, en het co-evolutionaire proces tussen beide. Mede hierdoor lopen de meningen over de evolutionaire status van religie ver uiteen. Auteurs die zich baseren op de evolutionaire psychologie (zoals

Pascal Boyer, *Religion explained* (2001) en Scott Atran, *In Gods we Trust* (2002)) beschrijven religie doorgaans als evolutionair bijproduct. Richard Dawkins, *The God Delusion* (2006) en Daniel Dennett, *Breaking the Spell* (2006) bezien het proces van culturele evolutie door de ogen van ‘memen’, en beoordelen religie daarbij als parasitaire free-rider. Daarentegen

beschouwt David Sloan Wilson, *Darwins Cathedral* (2002) het ontstaan van religie als culturele adaptatie in het kader van het (controversiële) proces van groepsselectie. Verschillende auteurs en onderzoeksthema’s komen aan bod in Voland en Schiefenhövel red., *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior* (2009). De hypothese over god als prehistorische politieagent wordt verdedigd in het artikel van Henrich, Sharif en Norenzayan, ‘The Birth of High Gods’ (2010).

- Voor wie zich interesseert in de verschillende facetten van het evolutieproces vormt *Evolution in Four Dimensions* (2005) van Eva Jablonka en Marion Lamb een absolute aanrader: toegankelijk voor de geïnteresseerde leek, maar met zeer verfrissende en diepgravende inhoud. Het belangrijkste boek voor een (niet-memetische) uitleg van culturele evolutie als darwinistisch proces is Boyd en Richardson, *Not by Genes Alone* (2005).

RUDOLF DE JONG op 22 januari in *De actualiteit van de Islamkritiek door Anton Constandse*:

“Oorlog aan de instituten, oorlog aan de opleggerij, vrede aan de mensen”

Het zal je God maar wezen

Atheïsme voor leken verklaard – 10

JAN VAN DER WERFF (1939 Hilversum) is gepensioneerd omroepmedewerker

De verlossing

Het wezen van alle christelijke godsdiensten is de verlossing. God heeft Zijn Zoon naar de aarde gestuurd om de mensheid te verlossen van de erfzonde. We hebben al eerder gezien dat God na de zondeval de slang bestrafte met de uitspraak: *“Op uw buik zult ge kruipen, stof vreten uw leven lang.”* Hij voegde daar het volgende aan toe: *“Ik zal vijandschap wekken tussen u en de vrouw, tussen uw kroost en haar kroost; dit zal u de kop verpletteren, maar gij zult loeren naar zijn hiel.”* Als u niet christelijk bent opgevoed, hebt u waarschijnlijk geen idee waar dit op slaat. Ik wel, want op school werd ons in de godsdienstles uitgelegd dat dit inhield dat God Zijn Zoon zou sturen om de mensheid te verlossen. Dat u dat niet begrijpt komt omdat de pastoor of de dominee u dat niet verteld heeft toen u klein was. Voor ons was dat volkomen duidelijk. De pastoor zei het, dus was het zo. Ga maar na: de slang, dat is de duivel, en het kroost van de vrouw, dat zijn de mensen, en één van die mensen zal de duivel de kop verpletteren. Die ene mens is Jezus, die niet alleen de zoon is van de vrouw – met wie intussen Maria wordt bedoeld – maar ook de Zoon van God. Duidelijk toch? Als een kind dat eenmaal begrijpt, begrijpt het dat zijn leven lang. Het is hem immers door volwassen, intelligente, mensen onderwezen.

Op bovenstaand bijbelcitaat en enkele andere, even cryptische teksten uit het Oude Testament is de verwachting gebaseerd dat de Messias, de Zoon van God, uit een maagd zou worden geboren en de wereld zou verlossen. Hij zou Zijn leven offeren om te boeten voor – nog steeds – die ene appel. Daarmee zou de mensheid verlost worden. Waarom doet God dat? Waar is dat voor nodig? Als God de mensen vergiffenis wil schenken voor dat vreselijke misdrijf kan Hij toch zeggen: “Zand erover!” Had Hij de mensen nog niet genoeg gestraft? Dood, ziektes, slavernij, onderdrukking van vrouwen, ongelukken, rampen, oorlogen en wat niet al. Bij het veroorzaken van sommige rampen en oorlogen was God bovendien Zelf actief betrokken. Een van die rampen veroorzaakte Hij omdat alle mensen met uitzondering van Noë (Noach) en zijn familie ‘zondig’ waren, inclusief alle kinderen en vee. Dit was de Zondvloed, waarbij *“alles stierf wat op het*

droge leefde met levensadem in zijn neus”. Hij mengde Zich in de oorlogen van de Joden tegen de Kanaänieten en de Filistijnen. Maar alle rampspoed die Hij over de mensheid uitstortte, gaf Hem geen genoegdoening. Niet alleen de mensen moesten gestraft worden, maar Zijn Eigen Zoon, de Messias, moest een deel van de straf op Zich nemen. Alleen op die manier kon de diefstal van de appel worden vergeven.

Je zou denken dat als de Almachtige Zijn Zoon naar de aarde stuurt, Hij dat doet met macht en majesteit. Maar nee, Hij laat Zijn Zoon geboren worden uit een Maagd, want tenslotte is Hij de Vader en niet een of andere sterveling. Maar hoe gaat dat dan verder met Zijn Zoon? De Zoon is immers ook God. Net als de Vader en de Heilige Geest is de Zoon almachtig, maar toch een beetje minder almachtig want Hij moet Zijn Vader gehoorzamen. Wat doet nu de bijna almachtige Zoon negen maanden lang in de buik van een tienermeisje? Hoe brengt Hij Zijn tijd door? Heeft een God niks beters te doen? Verveelt Hij Zich niet? En wanneer Hij eenmaal geboren is, gedraagt Hij zich net als iedere andere baby: Hij drinkt, boert, slaapt, huilt, piest en poept. Je bent God en Je gedraagt Je achtereenvolgens als een baby, een kleuter, een kind. Het is één grote komedie: almachtig en alwetend zijn en Je als een normaal, onnozel mensenkind gedragen. Allemaal om Je later als Zoon van God te kunnen openbaren. Pas als Hij twaalf is, spreekt Hij een paar verstandige woorden in de tempel. Daarna houdt Hij zich totdat Hij dertig wordt weer van den domme.

Een ongelovige kan dit verhaal niet ernstig nemen. Hij gelooft toch al niet in God, maar dat een God Zich zo zou gedragen is geen enkele serieuze gedachte waard. Een gelovige vindt het juist een teken van nederigheid. God verlaagt Zich tot de status van een gewoon mens. Daaruit blijkt juist hoezeer Hij ons liefheeft. Zo wordt weer eens aangetoond dat tegen een geloof dat als kind aangeleerd werd, nauwelijks kruid gewassen is. Vanaf Zijn dertigste treedt Jezus in de openbaarheid. Hij preekt en Hij doet wonderen. Ik moet toegeven dat Zijn eerste wonder mij als wijnliefhebber wel aanspreekt: Hij verandert water in wijn op een bruiloft. Maar is dat nou de manier

om Je voor de eerste keer als God te manifesteren? Hij verricht nog meer wonderen. Hij geneest zieken en wekt Lazarus op uit de dood. Als iemand eenmaal in God gelooft, laat hij zich van alles wijsmaken. Alle wonderen worden kritiekloos als echt gebeurd beschouwd, maar het probleem met al deze wonderen is dat er geen betrouwbare getuigenissen van zijn. Geen van de vier evangelisten, de mannen die elk een levensverhaal van Jezus geschreven hebben, heeft Jezus persoonlijk gekend. Al hun verhalen zijn van horen zeggen. En juist deze dubieuze wonderen zijn de reden waarom Jezus door de meeste christenen als God wordt beschouwd.

Het is niet onmogelijk dat Jezus dacht dat Hij de Messias was. Dat Hij dacht dat Hij door God was gestuurd om de Joden weer op het rechte pad te brengen, en misschien zelfs wel te bevrijden van de Romeinse bezetter. Hij heeft Zich vreselijk vergist. Door het Joodse gezag werd Hij beschouwd als een oproerkraaijer en wegens Godslastering aan de Romeinen overgedragen.

Dat Jezus gekruisigd is, is hoogstwaarschijnlijk waar. In het Romeinse Rijk was men nogal gul met de doodstraf. Veel mensen zijn in de loop van de geschiedenis – niet alleen in het Romeinse Rijk – ten onrechte ter dood gebracht. Kruisiging is een van de gruwelijkste manieren om iemand terecht te stellen. Jezus was een tragische figuur Die het slachtoffer werd van verraad en gerechtelijke willekeur maar Hij was één uit talloos veel miljoenen. Hij heeft nooit kunnen denken dat Hij na zijn dood als God zou worden aanbeden.

Maar stel nu eens dat Jezus wel de Zoon van God was, dat Hij inderdaad was gekomen om ons te verlossen. In dat geval zou Hij alwetend zijn en wist Hij ook welke misdaden er later in Zijn Naam zouden worden gepleegd: oorlogen, vervolgingen, heksen- en ketterverbrandingen en nog veel meer. Als Zoon van God kan Jezus dan hiervoor verantwoordelijk worden gesteld. Ik ben tegen de doodstraf, maar als iemand de doodstraf heeft verdiend is het wel de Zoon van God. Jezus van Nazareth was echter niet de Zoon van God en is dus onschuldig aan het kruis gestorven.

Het grootste wonder dat Jezus zou hebben verricht was Zijn verrijzenis. Hij zou zijn opgestaan uit de dood. Ook hier moet je wel zeer goedgelovig zijn om dat voor waar aan te nemen. In geen van de vier evangelies wordt de eigenlijke opstanding beschreven. Alle vier melden ze dat het graf van Jezus leeg was. Voor ongelovigen is het duidelijk: iemand heeft het lijk weggehaald, waarschijnlijk met een paar man, want er moest een zware steen

worden weggerold. Nadat het graf leeg was aangetroffen, zou Jezus aan verschillende mensen verschenen zijn, maar merkwaardigerwijs wordt Hij telkens pas achteraf herkend. “Hé, dat was Jezus!” Het is ongelofelijk dat op een dergelijk vaag verhaal een wereldgodsdienst is gebaseerd. Nog ongelofelijker is het dat nog steeds ongeveer een derde van de wereldbevolking een christelijke godsdienst aanhangt.

Jezus' kruisdood en opstanding hebben geleid tot de Verlossing. God heeft Zich door het offer dat Jezus gebracht heeft, verzoend met de mensheid. De mensheid is verlost. De levensboom is weer bereikbaar. De mensen gaan daardoor niet meer dood. Ze worden niet meer ziek. Er zijn geen oorlogen meer. Natuurrampen vinden niet meer plaats. De misdaad bestaat niet meer. Kortom, iedereen is volmaakt gelukkig. Hebt u daar wel eens iets van gemerkt? Nee, ik ook niet. Als we echt verlost zijn, waarom merken we daar dan niets van? “Ja ja, ho ho” zeggen dominee en priester, “het was natuurlijk niet de bedoeling dat Jezus Christus een heilstaat zou stichten. Het is een geestelijke verlossing: God heeft Zich weer met de mensen verzoend en daarom kunnen we de hemel weer in.” Ja ja, ho ho, maar niet alleen naar de hemel. Het toegangsbeleid tot de hemel is nog steeds niet erg scheutig maar blijft afhankelijk van de zonden die de mensen hebben gepleegd. Zware zondaars gaan nog steeds naar de hel; de lichtere roomse zondaars naar het vagevuur. De gepleegde zonden zijn dus niet vergeven. Ook de erfzonde is niet vergeven, want ongedoopte kinderen gaan nog steeds naar het voorgeborchte van de hel. De zonde, of liever gezegd het kwaad, is nog steeds niet uitgeroeid. De Verlossing geldt alleen voor het hiernamaals van de niet-zondaars, de heiligen, of van degenen die net op tijd hebben gebiecht of op een andere manier van hun zonden zijn afgeholpen. Dat Jezus gestorven is voor onze zonden, daar klopt dus niks van.

Over de Verlossing kunnen we zeggen dat het, ten eerste, nergens voor nodig was dat God Zijn Zoon mens liet worden, en dat, ten tweede, de dood van Jezus niets heeft uitgehaald. Als God Zich echt met de mensheid had willen verzoenen had Hij toch wel iets toeschietelijker mogen zijn. Een aarde zonder onderdrukking, honger en onrecht, oorlog, slavernij en seksueel geweld, een samenleving zonder discriminatie en Auschwitz, een mensheid zonder eierstokkanker of de ziekte van Alzheimer. De Verlossing? Het mocht wat. Het is een dooie mus.

Jezus Christus wordt door velen aanbeden. Dat gebeurt op net zo veel manieren als dat er christelijke kerken zijn. Een van de meest in het oog springende verschillen is de manier waarop het Avondmaal wordt gevierd. Het Laatste Avondmaal was de laatste keer dat Jezus samen met Zijn leerlingen at, op de avond voordat Hij gekruisigd zou worden. De protestanten vieren het Avondmaal om Jezus te herdenken. Hierbij wordt in navolging van Jezus over het brood gezegd: "Dit is Mijn

lichaam." Over de wijn wordt gezegd: "Dit is Mijn bloed." Zij zien dat als een *symbool* voor Jezus' nagedachtenis. In de roomse en orthodoxe kerken wordt deze tekst *letterlijk* opgevat. De gelovigen eten daar letterlijk het lichaam van Christus en drinken letterlijk Zijn bloed. Je moet als God toch wel ver gezakt zijn. Miljoenen keren per dag veranderen het lichaam en het bloed van Christus in poep en pies. Wat is dat voor een God?

Alwetend

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd

God was voldaan: Zijn schepping was uitstekend
Van Adam's actie stond Hij echter paf
Zoals wel bleek uit de extreme straf:
Hier had Hij duidelijk niet op gerekend!

Er kwam sindsdien geen eind aan Zijn getier
Hij bleef met vuur en hagelstenen smijten
Maar ondanks smeken, straffen en verwijten
Ging toch de Mens zijn gang - het hielp geen zier

Wat wil Je ook; als Enig God bestaan
Zonder een zinnig referentiekader
(Nou ja: de Geest, maar met Jezelf als Vader?)

Als een vermoeide manke Echernachter
Zo hinkt de Here God al eeuwen achter
De door Hemzelf geschapen feiten aan

Het begin van de twijfel

JAN BUYS (1930 Geleen) organisatie adviseur

Als je zoals ik in 1930 werd geboren in het oude en zeer godsdienstige vestingstadje Gennepe in de noordelijke punt van Limburg, dan kan het wel eens heel lang duren voor je erachter komt in wat voor een merkwaardige cultuur je eigenlijk op de wereld bent gezet.

Mijn ontdekkingsreis van het leven moet ergens in het midden van de jaren dertig zijn begonnen. Van die eerste jeugdherinneringen staat mij duidelijk voor ogen, dat ik me niet goed voelde. Zo jong als ik was, vond ik mijzelf een slecht mens, een niksnut en een mislukkeling. Ik was vooral doodsbang voor een straffende god die ik al vroeg als een angstwekkende en gevaarlijke, maar helaas onzichtbare en onhoorbare duistere figuur leerde kennen. Op mijn zevende of achtste jaar begon ik mij af te vragen, waarom de mensen om mij heen waren zoals zij waren, dachten zoals zij dachten en deden zoals zij deden.

Nu, als oude man, verwonder ik me nog steeds over het ongelooflijke, wreedaardige en agressieve gedrag, dat mensen ten opzichte van elkaar kunnen vertonen, terwijl zij van zichzelf vinden dat ze, vooral in de ogen van hun god, zéér rechtvaardig en hoogstaand bezig zijn. Daarbij heeft er in mijn leven een ontwikkeling plaatsgehadt die loopt van verwondering via verbazing naar verbijstering en ten slotte ook naar angst voor dit lugubere fenomeen.

Voordat ik echt ongelovig werd was me al opgevallen dat de meeste bibliotheken in Limburg en Brabant uitpuilden van godsdienstige beschouwingen, waarin uitsluitend met verve wordt gezocht en verwezen naar de positieve kanten van de religie naast de slechtheid van het ongelooft. Zelden of nooit wordt de nadruk gelegd op de negatieve kanten, zoals ik ze in mijn jeugd en vooral tijdens de oorlogsjaren heb ervaren. Tijdens mijn militaire dienstplichtperiode van meer dan twee, voor mijn persoonlijke ontwikkeling volstrekt verloren, jaren heb ik Mees leren kennen. Mees was een aardige, intelligente, zeer muzikale jongeman, wiens ouders in Hoensbroek woonden, in een rijtjeshuisje, tussen de Staatsmijnen-spoorwegovergang en het prachtige kasteel Hoensbroek. In dat huis heb ik mijn eerste tijd als aspirant-beambte van het Stikstofbindingsbedrijf in Geleen zo'n driekwart jaar als kostganger doorgebracht, waar ik me helemaal thuis kon voelen binnen dat RK gezin. Mees was onderwijzer op de RK-jongensschool en organist en plaatsvervangend dirigent van het mannenkoor in de parochiekerk. Hij had serieuze verkering met een kruideniersdochter uit Hoensbroek en ik met een mooie en intelligente leerling-verpleegster uit noord Limburg.

Een van de eerste dingen die ik deed om mijn nieuwe woonomgeving wat beter te leren kennen, was actief lid worden van dat kerkkoor. Met als gevolg dat ik iedere zondagmorgen, zonder uitzondering, als bariton het mannenkoortje kracht bij moest zetten om de hoogmis tot een succes te maken. Opmerkelijk en heel plezierig was dat wij ons daarboven op het koor niets hoefden aan te trekken van wat er op de plechtige begane grond gebeurde. Er werden zelfs fluisterend schuine moppen getapt, terwijl wij blindelings vertrouwd op Mees, die precies wist op welk moment wij onze gregoriaanse gezangen moesten inzetten. In die dagen gebeurde het volgende. Ik moest op mijn knieën gaan zitten om op ooghoogte te komen met een getralied houten spreekvenstertje, waarachter ik vagelijk de contouren van mijn gezette biechtvader kon ontdekken. "*Ien Nomienie Pater ette Filioes ette Spiritoes Sanktoes*" hoorde ik hem mompelen en daarna in ABN met een Limburgs accent: "Zeg u 't maar". Ik was wat nerveus, moest naar de juiste woorden zoeken, maar ik wist hem toch duidelijk te maken dat ik de laatste tijd steeds meer het nare gevoel kreeg, dat god eigenlijk niet bestond, maar dat de gelovigen daar beneden in de kerk met iets bezig waren, waar zij waarschijnlijk heilig in geloofden, maar waar ik zo mijn twijfels bij had. Direct daarna viel er een pijnlijke en langdurige stilte, waarin mijn neus niet veel meer registreerde dan de onaangename zweetlucht die mij door het tralievenstertje tegemoet kwam. Hij was drukdoende met het afvegen van zijn hoofd met een vaalwitte zakdoek die hij hanteerde of het een poetsdoek was. Hij bleef voor zich uitkijken en zei toen met stemverheffing: "Mijn beste man, er zijn miljoenen en miljoenen mensen, onder wie grote wetenschappers zoals filosofen, theologen en ... eh psychologen op deze aarde, die allemaal in god geloven en dan zou u zo eigenwijs zijn om te denken dat god niet bestaat...? Ha ha, daar moet ik toch ech' wel eve' heel hartelijk om lache'. Daarom draag ik u op, om als penitentie vijf onzeveraders en vijf weesgegroetjes te bidden voor alle ongelovige zondaars: *Ien Nomienie Pater ette Filioes ette Spiritoes Sanktoes, Amen*".

humanisme: vrijheid van het individu als centrale waarde, wetenschap als kenmethode. Leven zonder waanzin

ietsisme: er is meer tussen hemel en aarde, maar ik weet niet wat: esoterie/new age: waanideeën van ver weg of lang geleden, vaak onschuldig

levensvragen & antwoorden: Het leven is zinloos; er is geen god; er is geen absoluut goed; er is geen leven na de dood; er is geen ziel. *Dus*, wees blij dat het leven geen zin heeft, maak er het beste van en geniet van dit eenmalige leven. (Zie bijvoorbeeld het essay van Jaap van Heerden, *Wees blij dat het leven geen zin heeft*).

(wetenschappelijk) **naturalisme:** wetenschap is de beste kenmethode over wat er is in de wereld. Wetenschap is probabilistisch en fallibilistisch (feilbaar).

religie: geïnstitutionaliseerde collectieve waanideeën; ten onrechte gerespecteerd

pseudowetenschappen: onterechte wetenschappelijke pretentie, zoals homeopathie of theologie

scepticisme: eerst zien, dan geloven.

Bovennatuurlijke claims vereisen zeer veel empirisch bewijs (geen anekdotes)

secularisme: scheiding staat & religie (politieke filosofie)

secularisering: afname van de invloed van religie op de maatschappij (sociologische term)

spiritualiteit: ongrijpbaar waanidee

theïsme = monotheïsme (er is een god en zijn naam is: allah/god/jahweh/spaghettimonster), polytheïsme (ruimte genoeg voor meer)

theodicee probleem: als god goed en almachtig is, waarom is er dan kwaad/onrecht in de wereld?

transcendentalisme: geloof in bovennatuurlijke entiteiten (zie bijv. Paul Kurtz, *The Transcendental Temptation*).

(radicale) **Verlichting:** de intellectuele stroming weg van de waan

vrijdenken: *ni dieu, ni maître*: denken zonder dogma's met de rede als leidraad. Atheïsme is het eerste station. Ergo, filosofie begint met atheïsme.

Atheïsme, een overtuiging, een houding

THOM HOLTERMAN (Rotterdam, 1942) is oud-docent staats- en bestuursrecht aan de EUR (Erasmus Universiteit Rotterdam)

Een overtuiging: wat wij willen bereiken zal hier en nu, op aarde, moeten plaatsvinden, niet elders en later, in een hypothetische paradijselijke omgeving. Een houding: vrij van angst voor een boeman (god of goden). Een leerling van een Franse middelbare school kan je het al vertellen: 'Als je besluit niet te geloven, dan weet je dat je vrij bent'.

Ik ontleen het bovenstaande aan een onlangs verschenen boekje dat voor het onderwijs in Frankrijk is gemaakt. Het is, fraai uitgevoerd, samengesteld door leerlingen van diverse Franse middelbare scholen (*collèges, lycées*) en enkele docenten. Dit weer in samenwerking met het *ICEM-Pédagogie Freinet*. Het *ICEM* staat voor 'Institut Coopératif de l'École Moderne'. C. Freinet (1896-1966) was een onderwijzer-pedagoog die de grondlegger is van het Freinetonderwijs (voor meer informatie over hem zie onder meer de site: <http://members.multimania.nl/opsychologie/newpage4.html>).

Over atheïsme is al een hele bibliotheek volgeschreven. Het boekje leert vanuit dat perspectief gezien niets nieuws. De kracht ligt vooral in de ordening van het materiaal en zijn uitstraling. De samenstellers hebben gedacht: als je

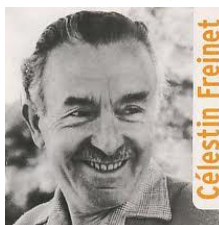
jongeren wilt bereiken met een onderwerp als atheïsme, dan moet je een tekst daarover door hen zelf laten maken. De leerlingen zijn met elkaar in discussie gegaan, mondeling zowel als schriftelijk. Ze leverden brieven en uitgekozen tekstgedeelten in. Enkele docenten maakten verbindende teksten. Aan dit geheel is beeldmateriaal toegevoegd (eigen karikaturen, boekomslagen, affiches, strips). Na de behandeling van een aantal met het atheïsme samenhangende deelonderwerpen luidt de conclusie kort maar krachtig: *l'athéisme, une grande liberté* (het atheïsme, een grote bevrijding). Deze conclusie wordt niet belegd met een zwaarwichtig geformuleerde overweging. Neen. Er is een verwijzing naar Ludwig Feuerbach (1804-1872), een grap van Woody Allen ('*als god bestaat, hoop ik dat hij een goed excuus heeft*') en een gedicht van de Franse dichter en toneelschrijver Jacques

Prévert (1900-1977): *'Pater noster / Notre Père qui êtes aux cieux / Restez-y / Et nous nous resterons sur la terre / Qui est quelques fois si jolie / etc.'* (Onze Vader die in de hemelen zijt / Blijft daar / En wij, wij zullen op de aarde blijven / Die iets leuker is / enz.)

Verder komt men ook woordgrappen tegen zoals in de karikatuur (zie elders op deze pagina) waar men een kettingzaag in gebruik ziet. Daarin is het woord 'science', wetenschap, geschreven: de wetenschap die religie bestrijdt. In het woord 'science' zit bij toeval ook 'scie', het Franse woord voor zaag: de zaag gezet in de wortels van het geloof...

Het boekje is opgebouwd uit acht hoofdstukken. In het eerste wordt uitgelegd hoe men bij de samenstelling ervan te werk is gegaan. Daarna worden enkele grondgedachten over het begrip 'atheïsme' aangedragen. In het derde hoofdstuk worden enkele redenen behandeld waarom je voor het atheïsme zou kiezen. Vervolgens worden de argumenten (niet bewijzen, want hoe zou je kunnen

bewijzen dat een geest niet bestaat?) bekeken op grond waarvan het bestaan van god/goden ongeloofwaardig is. Het vijfde hoofdstuk haakt in op de kwade gevolgen van religie (oorlogen; vermenging van religie en politieke macht). Dan volgen nog hoofdstukken over de grondslagen van het atheïsme (hoofdstuk 6), het atheïsme, de moraal en verboden (hoofdstuk 7). Tot besluit is er het

Célestin Freinet

hoofdstuk over de verschillende manieren waarop het atheïsme in de praktijk is te brengen. Aan dit onderdeel is in verhouding ruime aandacht besteed (p. 59-70). Het boekje levert een mooi voorbeeld op

hoe onderwijsmateriaal te maken over een onderwerp dat tot discussie noopt.

L'Athéisme, une conviction, une attitude, Les Éditions ICEM-Pédagogie Freinet, Les Éditions Libertaires, Nantes/St.Georges-d'Oléron, Frankrijk, 2010, 78 blz. € 12.

Geen aanval op Iran, wel op de PVV

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

De PVV blijkt bij monde van het Kamerlid Wim Kortenoeven warm voorstander van een preventieve oorlog tegen Iran. Het is niet de oprisping van een halvegare maar, naar valt aan te nemen, het weloverwogen standpunt van een Nederlandse politieke partij met 24 zetels in het parlement, tevens zijnde het gedoogfundament van het huidige kabinet. Dat men, in reactie op kritiek, nu zegt niet bedoeld te hebben wat met zoveel nadruk in de Kamer gezegd werd, doet weinig tot niets ter zake.

Natuurlijk kan men met een schouderophalen aan de wens tot oorlog tegen Iran van kennelijk de hele PVV fractie voorbij gaan. Maar oorlog wensen met een land dat zelf nimmer een ander land heeft aangevallen, is een bijdrage tot verdere negatieve beeldvorming van het Westen en juist Nederland, in de islamitische wereld. Het gegeven standpunt getuigt van een groot gebrek aan inzicht in het internationaal gebeuren, de feitelijke positie van Iran in haar regio en de wereld. Het bewijst tevens de afwezigheid van enig ethisch besef, wanneer oorlog als instrument lichtvaardig in de politieke (grote) mond wordt genomen. Angst is een slechte raadgever. Maar blijkbaar is de PVV bang voor Iran en gaat zij mee met de door Israël en sommige actoren in de VS ontketende hype tegen Iran. Iran, dat nog steeds partij is in het Non-proliferatieverdrag, zou bezig zijn een atoomwapen

te ontwikkelen. Hoewel Iran dat zelf met klem ontkent, valt de hypothese te verdedigen dat Iran toch aan een nucleair wapen werkt. De vraag is of dat erg is. Mag Iran in een wereld waarin landen die geen partij zijn in het Non-proliferatieverdrag en zich in het 'genot' van vele atomaire wapens hebben gesteld - Israël 80 of veel meer, India 60-80 en Pakistan 70-90 - zelf geen atoomwapen ontwikkelen? Als lid van het NPV zouden zij dat niet mogen, maar ze zijn wel gek als ze het niet zouden doen en overigens eveneens gek als ze dat publiekelijk zouden toegeven. Het atoomwapen is immers een garantie tegen aanvallen van buiten, wat men onder meer bij historici van de Koude Oorlog en Noord-Korea kan navragen. De stelling is verdedigbaar dat de veiligheid in dat deel van de wereld eerder gediend is met een enkel Iraans atoomwapen dan zonder dat. Iran wordt

geconfronteerd met een Westerse wereld die honderd- zo niet duizendvoudig nucleair kan vergelden. Voor enige angst voor Iran is dan ook geen enkele reden. Het land wil als regionale grootmacht door het leven gaan. En waarom zou dat niet mogen? Het gevaar zit hem niet in Iran maar eerder bij die onverantwoordelijke politici in de VS en Israël die een aanval op Iran een reële optie achten, een aanval die in hoge mate ook samenhangt met de binnenlandse functies die een vijand van buiten nu eenmaal vervult. Waar moet Israël blijven zonder vijand? Haar (voort-)bestaan hangt daar van af. Kan een land met een zo groot militair industrieel bureaucratisch complex als de VS wel zonder vijand? De roep van de PVV om een preventieve oorlog onderstreept nog eens aan welke kwalijke groepering het huidig kabinet haar leven en voortbestaan dankt. De onverantwoordelijke roep om oorlog tegen Iran kan niet worden afgedaan met enig of weinig begrip voor dat

standpunt. Het dient krachtig te worden verwezen naar de prullenbak in de kinderkamer van peuterpolitici die niet weten wat ze uitkramen. Een aanval op Iran, waarbij voor langere tijd het nucleair vermogen van Iran zou zijn uitgeschakeld, is onmogelijk gezien de locaties van de nucleaire faciliteiten. Een oorlog tegen Iran kan alleen succesvol zijn als het land kan worden bezet, maar daartoe zou een bij Afghanistan vergeleken meer dan tienvoudige krijgsmacht nodig zijn. Daarbij zullen landen als Rusland en China een dergelijke actie niet ondersteunen, integendeel. De islamitische wereld zou zich tegen het Westen aaneensluiten en de oppositie tegen de Iraanse regering zou verdampen. Als er toch een aanval moet worden overwogen, dan een tegen de PVV. Een aanval met woorden en daden die de kiezer overtuigen, ook als het deels om spookgestalten gaat waarmee de PVV haar kiezers weet te misleiden.

Lezers reageren

De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden brieven niet te plaatsen en bij plaatsing in te korten of er uit te citeren. Scheldwoorden en/of beledigingen ad hominem (spelen op de man i.p.v. op de bal) worden resoluut verwijderd. Plaatsing houdt niet in dat de redactie achter de inhoud staat. De briefschrijver is en blijft te allen tijde verantwoordelijk en/of aansprakelijk voor de inhoud van zijn reactie.

Onrustig

Zojuist De Vrijdenker 41 gekregen en even doorgebladerd. Bij "Lezers reageren" kwam ik weer eens de naam van ene heer Victor Onrust tegen. Ik moet u mededelen dat ik een beetje flauw van deze veelschrijver word. Is de tijd niet aangebroken dat hij iets gaat doen in een volkstuinje of zoiets? Of een wandeling op de grote stille heide met veel wind? Dan blijven wij als lezers van De Vrijdenker vrij van zijn wollige proza. Ik word ook altijd een beetje onpasselijk als ik zijn pseudoniem lees en die griezelige foto van hem zie. In mijn ogen is een vrijdenker een mens met een open geest en een fiere blik "naar buiten". Aan dat beeld voldoet de heer Onrust bepaald niet.

Bert Klaver, Dalfsen

De inhoud of de stem?

Als geïnteresseerde en lid van De Vrij Gedachte was ik op 18 september 2010 aanwezig op de Anton Constandse lezing. Het heeft mij toen gestoord dat Anton van Hooff als voorzitter van De Vrije Geachte in zijn inleiding zo onverbloedend zijn kennelijk negatieve waardering voor Anton

Constandse liet blijken.

Werkelijk stuitend was de mededeling van deze voorzitter dat hij zich Anton Constandse kon herinneren als die 'schraperige valse stem' op de radio. Wat is nu belangrijker: de inhoud of de stem? Was Anton van Hooff wel de juiste persoon op de juiste plek om een inleiding te verzorgen voor een bijeenkomst nota bene ter ere van de prominente vrijdenker Anton Constandse?

Lidy Zaat, directeur Stichting Anton Constandse

Ook Constandse is niet heilig – Reactie Anton van Hooff

Mijn moeder zei al: Anton is een aardige jongen, maar hij kan het pesten niet laten. Het was wel mijn plagerige geest die me op 18 september parten speelde toen ik wat denigrerend over de naamgever van onze jaarlijkse vrijdenkerslezing sprak. Vergeet niet dat ik pas sinds enkele jaren iets aan mijn ongeloof doe en dus geen persoonlijke band met Anton Constandse heb. Voor mij was hij alleen een radiospreker met onaangename stem. Ik was niet de enige die hem niet graag hoorde, zoals uit het

artikel Anton Constandse van Wikipedia blijkt: “ In de laatste jaren van zijn leven was zijn *krakend stemgeluid* (mijn cursivering) bijna wekelijks te horen in de radio-uitzending *Het Gebouw* van de VPRO, waarin hij zich in zijn commentaren steeds opnieuw en vurig bleef verzetten tegen oorlog, kapitalisme, kolonialisme, imperialisme en vooral de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten.” Het was ook die eentonigheid van zijn politieke meningen die me tegenstond. Als je er nu kennis van neemt, valt op hoe tijdgebonden ze waren.

Ik heb de distantie die ik tegenover Constandse voel, gebruikt om een principe van de vrijdenkerij

uitdagent te demonstreren: vrijdenkers kennen geen heilige mannen. Alle reputaties en meningen zijn van voorbijgaande aard. Zelfs Multatuli, wiens historische betekenis ontegenzeggelijk een graadje hoger is dan Constandse, had uiterst bedenkelijke ideeën, bijvoorbeeld zijn geloof in de monarchie. Nu de herinnering aan Anton Constandse onherroepelijk verflauwt, is het misschien wel een taak van de directeur van de naar hem genoemde stichting om mij en veel anderen diets te maken wat zijn blijvende betekenis is. Ik laat me graag beleren. En o ja, voer nooit een Anton-van-Hooff-lezing in ...

Het ethisch-ecologisch appèl van Etienne Vermeersch

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof; bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Etienne Vermeersch, *De ogen van Panda. Een kwart eeuw later*, Uitg. Houtekiet, Antwerpen, 2010, 159 pag.

‘Hoe langer wij wachten om het roer [...] om te gooien, hoe moeilijker het wordt [...] Daarom moet het nu gebeuren, de geboorteregeling, de voorstudies en de voorbereiding tot het cyclisch productiesysteem; nu moet er een einde komen aan het verstoren van de biotopen, aan het uitroeien van de bevolking van de oceanen, aan het vernietigen van de tropische regenwouden...’ (p. 109).

De ogen van Panda is zonder twijfel het belangrijkste boek van de filosoof Etienne Vermeersch. In zijn milieufilosofisch essay behandelt hij op originele en constructieve wijze het belangrijkste probleem van de mensheid: de op handen zijnde ecologische, door mensen veroorzaakte, ramp waarbij alle andere problemen en vraagstukken, zoals Jezus van Nazareth, euthanasie en de hoofddoekproblematiek, stokpaardjes van Vermeersch, in het niet zinken. Het is spijtig dat hij niet meer van zijn tijd en intellectuele vermogens besteedt aan de milieuproblematiek.

Etienne Vermeersch (1934) is filosoof, scepticus, opiniemaker en emeritus hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Gent.

(<http://www.etiennevermeersch.be/>) Na vijf jaar

studie bij de Jezuïetenorde trad hij uit, brak met het geloof en werd een uitgesproken atheïst en scepticus. Vermeersch studeerde klassieke filologie en wijsbegeerte en promoveerde aan de Universiteit Gent met een proefschrift over de filosofische

implicaties van de informatietheorie en de cybernetica. In 1967 werd hij aan de Universiteit Gent benoemd tot hoogleraar wijsbegeerte. Zijn wetenschappelijk werk heeft betrekking op grondslagenonderzoek van de menswetenschappen, filosofische aspecten van het onderzoek over informatica en

artificiële intelligentie en algemeen-maatschappelijke en ethische problemen, vooral op het gebied van milieufilosofie, cultuurfilosofie en bio-ethiek. Zo behoort hij tot een van de belangrijkste grondleggers van de legalisering van abortus en euthanasie in België. Vanaf de jaren

1980 werd hij in de Vlaamse media een belangrijke opiniemaker. Hij trad vaak op als woordvoerder van maatschappelijke bewegingen die ijveren voor ethische hervormingen.

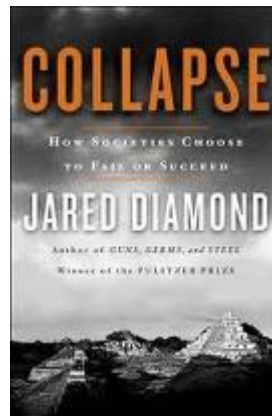
In maart 2010 publiceert Vermeersch de tekst *De Islam en de hoofddoek in België*. Hij argumenteert dat er geen solide argumentatie bestaat tegen de algemene beslissingen van schoolnetten om een hoofddoekenverbod in te voeren. Vermeersch is een van de oprichters van SKEPP, de Studiekring voor Kritische Evaluatie van Pseudowetenschap en het Paranormale. Meer dan veertig jaar geeft hij lezingen en publiceert hij artikelen over dit onderwerp. Ter gelegenheid van zijn emeritaat verscheen het boek *Van Antigone tot Dolly (1997)*, een keuze uit zijn artikelen. Vermeersch bleef gewild kinderloos omdat hij oordeelt dat de aarde overbevolkt is en dit als één van de grootste problemen van de mensheid beschouwt. In 2009 publiceerde Vermeersch samen met Johan Braeckman (diens opvolger als hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Gent) *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de geschiedenis van de wijsbegeerte*. Opmerkelijk aan dit boek is dat milieufilosofie en dierethiek een rol krijgen in hun overzicht van de geschiedenis van de filosofie.

Eerder, in 1988, publiceerde Vermeersch een bondig essay over milieufilosofie. Anno 2010 herpubliceert uitgeverij Houtekiet deze tekst, aangevuld met een nieuwe inleiding en een naschrift. Vermeersch heeft de oorspronkelijke tekst aangevuld met aanvullende noten en een naschrift waarin hij replieken bespreekt en enkele nieuwe beschouwingen geeft, o.a. over klimaatverandering en milieusceptici. Het besef van de ernst en omvang van de door mensen veroorzaakte milieuproblemen, waarvan klimaatverandering de meest in het oog springende is, is sinds 1988 groter geworden. Helaas echter zijn de milieuproblemen ook groter geworden. In de jaren 1970 werd de volle omvang van het milieuprobleem duidelijk. Belangrijk was het Rapport van de Club van Rome, *Limits to Growth*, dat in 1972 verscheen. Eerder al wezen Paul en Anne Ehrlich in *The Population Bomb* (1968) op het gevaar van bevolkingsgroei. Hoewel de milieubeweging aan kracht en invloed is toegenomen de afgelopen kwart eeuw, is de totale impact van de mens op de aarde ook toegenomen. Dus, ondanks een groter bewustzijn en ondanks onderzoek en milieubeleid, zijn de milieuproblemen groter geworden! Een heruitgave van het ethisch-

ecologisch appèl van Vermeersch is daarom van groot belang.

Hoewel het een bondige tekst is, is de reikwijdte van de ideeën groot. Vermeersch' perspectief is dat van *big history*. Dat wil zeggen: hij plaatst de mens in het universum, en in *deep time*. Dat grootse perspectief werkt bevrijdend. Dit doet denken aan het overzicht van de cultuurgeschiedenis van de mensheid, en de evolutie van de soorten, zoals Tom Schoepen, die wijsbegeerte bij Vermeersch heeft gestuurd, heeft vervaardigd op de imposante poster *Tijdsbalk van de Evolutie, Kennis en Cultuur* (2001). Volgens Vermeersch is dit de essentie van het milieuprobleem: “*De natuurlijke draagkracht van een biotoop waarin zowel planteneters als vleeseters moeten leven, is relatief gering en het voortdurend toenemen in aantal van een enkele soort moet onvermijdelijk evenwichtsstorings tot gevolg hebben. Welnu, door de groeiende technische efficiëntie van de mens ontstond een zo sterke druk op de milieus waarin hij verkeerde, dat hij genoodzaakt werd steeds nieuwe territoria te zoeken. [...]*”

Jared Diamond heeft er in zijn boek *Collapse* (2005) op gewezen dat er culturen ten onder zijn

gegaan mede door de ecologische ineenstorting veroorzaakt door roofbouw op de natuurlijke hulpbronnen. In tegenstelling tot de lokale ecologische ineenstortingen van weleer is de huidige milieucrisis een globale aangelegenheid. Vermeersch behoort, zeker in het Nederlandse

taalgebied, tot de eersten die aan de alarmbel trok en de weg bereidde voor de wijsgerige subdiscipline van de milieufilosofie. Na het stellen van de diagnose dat de mens de maximale draagkracht van het ecologische systeem aarde bijna bereikt heeft, komt Vermeersch tot zijn centrale stelling over de oorzaak van de milieuproblematiek. Die wordt volgens hem veroorzaakt door een complex van drie factoren die elkaar wederzijds versterken, namelijk de dynamiek tussen 1) wetenschap, 2) techniek en 3) kapitalisme. Vermeersch noemt dit het *WTK-complex*. Dit systeem heeft volgens Vermeersch zowel goede als slechte consequenties. De goede gevolgen zijn de welvaart en techniek die zorgen voor een lang,

comfortabel, gezond en luxe leven voor de meeste mensen in het rijke Westen. De mensen die een Westerse levensstijl genieten plukken de vruchten van het WTK-complex. De lusten en lasten echter zijn ongelijk verdeeld, zowel geografisch als temporeel. En behalve dat: het hele ecosysteem dreigt onder de door het WTK-complex veroorzaakte milieucrisis te bezwijken. En wat hebben we aan luxe als we ten onder gaan? Vermeersch wil, zoals de meeste milieuactivisten, de lusten behouden, en de lasten verminderen. Het WTK complex is een blind proces. Er is geen centrale sturing. Vermeersch stelt een fundamentele systeemverandering van het WTK-complex voor. Hij noemt als voorbeelden: het sluiten van kringloopsystemen (tegenwoordig bekend als het *cradle to cradle* (C2C) principe); een *steady state* economie (geen economisch systeem gebaseerd op continue groei); en een significante neergang van de wereldpopulatie (door middel van onderwijs en (vrouwen)emancipatie). Een kritiek op Vermeersch' analyse van het WTK-complex als oorzaak voor milieuproblematiek is dat ook in niet-kapitalistische landen, zoals in de voormalige Sovjet Unie, er op grote schaal sprake was van ernstige milieuproblemen. Vermeersch ziet dit zelf in en doopt het communistische systeem om tot 'staatskapitalisme': *'De centraal geleide (socialistische) economieën hebben een wezenlijk kenmerk met het Westers kapitalisme gemeen in het feit dat ook hier een belangrijk gedeelte van de productie gericht is op de verdere uitbreiding van de productiemiddelen.'* (p. 46). De wending om een centraal geleide communistische economie in wezen als kapitalistisch te bestempelen lijkt niet zo sterk. De analyse van het milieuprobleem door Vermeersch en diens alarmisme roepen de vraag op: wie moet wat doen? Vermeersch eindigt zijn

essay met een appèl tot handelen: *'Hoe langer wij wachten om het roer in deze [duurzame] richting om the gooien, hoe moeilijker het wordt om deze doelstelling [een duurzame wereld] ooit nog te bereiken. Daarom moet het nu gebeuren.'* (p. 109). Maar hoe verhoudt zich dat tot de praktijk? Het lijkt erop alsof Vermeersch stopt met zijn milieufilosofische verkenning juist op het punt waar het er echt op aankomt. Het boek bevat enkele zeer goede richtlijnen, zoals drastische bevolkingspolitiek en een pleidooi voor niet meer dan twee kinderen per persoon, een halfslachtig pleidooi voor vegetarisme en een pleidooi voor een radicale omvorming van het economisch- en productiesysteem. Dat zijn concrete handvatten. Ik hoop dat de lezers doordrongen zijn van de ernst van de diagnose van de toestand van het ecosysteem Aarde. De ongerustheid van Vermeersch zit heel diep; hij heeft weinig hoop voor een structurele oplossing van het milieuprobleem: *'...mijn troost ligt in de gedachte dat ik zeker over 30 jaar dood zal zijn: ik zal het ergste niet moeten meemaken. Niet omdat de oplossingen onmogelijk zijn, maar omdat ik vrees dat men de nodige hervormingen niet zal doorvoeren. De enen omdat ze het probleem niet zien, de anderen omdat ze een rationele aanpak ervan afwijzen.'* (p. 127). Het is jammer dat het werk van Vermeersch, en in het bijzonder *De ogen van Panda*, niet in het Engels is uitgegeven, omdat het zo niet mee kan doen aan de kosmopolitische onderneming die filosofie is, terwijl de uiteenzetting van Vermeersch over de milieuproblematiek een significante bijdrage tot een betere en duurzamere wereld zou kunnen leiden. Mijn hoop is dat dit boek in Engelse vertaling zal verschijnen en dat het daarmee een breder publiek kan krijgen.

Islamofobie of vreemdelingenhaat?

JAN VAN DER WERFF (Hilversum 1939) is gepensioneerd omroepmedewerker

JAN BONTJE (Rotterdam 1947) is publicist en columnist; was eind jaren 1970 lid van de redactie van 'De Vrije Gedachte' en is sinds 2007 redacteur van 'De Vrijdenker'. Autodidact.

Geert Wilders roept dat de islam geen godsdienst is maar een (fascistische) ideologie. Onzin natuurlijk, maar wij zouden bijna denken: was het maar waar! De meeste ideologieën immers is geen lang leven beschoren – hooguit een of twee eeuwen. Georganiseerde, geïnstitutionaliseerde godsdiensten echter gaan vele honderden en soms zelfs duizenden jaren mee. De godsdienst waar Wilders op afgeeft, de islam, bestaat al sinds de 7de eeuw.

Een godsdienst als alle andere

Onze bezwaren tegen de islam zijn misschien zelfs wel groter dan die van Wilders. Terwijl Nederland in de tweede helft van de 20ste eeuw goed op weg was om een overwegend seculier land te worden (een *Open Society*) en wij eindelijk onze christelijke veren leken af te schudden, kwam er een nieuwe Onwijsheid uit het Oosten: de islam. Wij zijn daar beslist niet blij mee, maar we willen ons ook niet schuldig maken aan wat vroeger linkse actievoerders verweten werd, namelijk selectieve verontwaardiging.

Wilders' verontwaardiging is uiterst selectief, want zij betreft en treft alleen de islam, terwijl bijv. de rooms-katholieke Kerk ook slecht en kwaadaardig is. En dan doelen we niet allereerst op het seksuele misbruik van kinderen door katholieke geestelijken, want dat wordt niet verplicht door de Kerk maar 'slechts' gedoogd. Wij bedoelen o.a. het levend verbranden van ketters en heksen, het aanzetten tot, en het voeren van, oorlogen tegen alle andersdenkenden, het antisemitisme (lees: Jodenhaat), de inquisitie en, meer recent, de

collaboratie met fascistische en nazi regimens. Ook bedoelen we de roomse houding t.o.v. de vrouw, die volgens de Leer ondergeschikt is aan de man: 'geen enkele vrouw deugt behalve je moeder, je zuster en de heilige maagd Maria'. En ten slotte (nou ja, voorlopig ten slotte, want anders wordt dit wel een heel lang artikel) de houding van de Kerk tegenover geboortebeperving, anticonceptie, vrijwillige abortus, zelfgekozen levensbeëindiging en vrijwillige euthanasie. Zo saboteert de Kerk

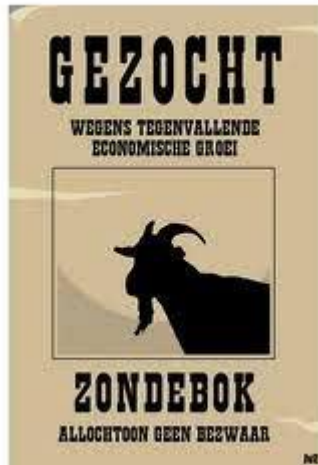
steevast de bestrijding van seksueel overdraagbare ziekten als aids. De rooms-katholieke Kerk heeft miljoenen slachtoffers gemaakt en maakt ze nog steeds. Daar doet het plotselinge toestaan van condoomgebruik onder bepaalde omstandigheden niets aan af. Islam en christendom (niet alleen RK) wedijveren op sommige gebieden in mensonvriendelijkheid, waarbij we in het midden laten wie de 'winnaar' is.

Toch vindt Wilders dat van alle godsdiensten alleen de islam bestreden moet worden. En hij is kennelijk niet de enige. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2010 heeft een zesde van de Nederlandse kiezers op de PVV gestemd, wat resulteerde in 24 van de 150 Kamerzetels. (Overigens speelde daarbij 'de islam'

niet altijd een rol; in sommige plaatsen of wijken is nog nooit een moslim gesignaleerd maar leest men kennelijk de verkeerde krant...)

Als je een onbekende op straat ziet lopen kun je meestal niet zien of hij of zij katholiek, gereformeerd, hervormd, doopsgezind, jood, agnost, humanist, vrijdenker of atheïst is. Het verschil met orthodoxe moslims is dat je die vaak wel herkent. Ze kleden zich vaak anders. Ook hebben ze soms een wat donkerder huidskleur en andere gelaatstrekken dan de meeste andere Nederlanders. Veel (vermeende) moslims zijn daardoor aan hun uiterlijk te herkennen. En daar zit het probleem, een etnisch probleem. Een moslim is dan ineens 'De Ander', 'De Vreemdeling', 'De Allochtoon'. Veel mensen houden niet van vreemdelingen, weten niet hoe met ze om te gaan of zijn bang voor hen.

De PVV cultiveert deze onderbuikgevoelens en voedt op geraffineerde wijze onzekerheden en angsten. Deze eenmansbeweging heeft echter niet alleen een aversie tegen vreemdelingen als ze moslim zijn, ook andere mensen met een kleurtje deugen in hun ogen niet. Geert Wilders doet de Marokkanen, Hero Brinkman doet 'de negers'. "De Antillen op marktplaats.nl!" riep de laatste ooit. Voor iedereen die niet van gekleurde mensen houdt is het signaal duidelijk: de PVV is tegen alle vreemdelingen. De PVV is de Partij Voor Vreemdelingenhaat. Werkelijke problemen, waarvan zo langzamerhand iedereen wel het bestaan (er)kent, worden door Wilders op uiterst sluwe wijze in een etnische (ook wel "racistisch" genoemde) context geplaatst.

Xenofobie

Xenofobie is geen speciale verworvenheid van PVV kiezers. Vrijwel iedereen heeft er last van. In sommige buurten of op sommige markten is de meerderheid 'allochtoon'. Wie daar rondloopt, voelt zich soms niet op zijn gemak, ook al weet hij dat die mensen hem niets zullen doen. Het is een ongemakkelijk gevoel van onbehagen. Het is het vreemde, het anders zijn, dat onderbuikgevoelens oproept. Nu kun je die onderbuikgevoelens gemakkelijk wegnemen door even je verstand te gebruiken. Maar daar zit nu juist weer een ander probleem. Veel mensen willen hun verstand helemaal niet gebruiken. Nadenken kost moeite. Inzien dat iemand die er anders uitziet of anders

gelooft net zo goed een mens is als jijzelf, met dezelfde rechten en plichten en met dezelfde positieve en negatieve eigenschappen, schijnt lastig te zijn. Maar hoe je het ook wendt of keert, het onbehagen is een reëel probleem. In de politiek is dit probleem tientallen jaren ontkend. De multiculturele samenleving was iets om trots op te zijn. Maar deze multiculturele (of moeten we zeggen multi-etnische) samenleving werd soms ook als excuus gebruikt om de andere kant op te kijken en te doen alsof er geen problemen bestonden. Een vorm van luiheid, of misschien wel lafheid? Op zich is het goed dat het probleem tegenwoordig besproken kan worden, maar de politiek lijkt nu naar de andere kant doorgeslagen. Respectabele politieke partijen bieden tegen elkaar op in allochtoon-onvriendelijkheid, want xenofobe en racistische uitlatingen leveren stemmen op. Want laten we wel wezen: de uitdrukking “kopvoddentaks” heeft niets met het bestrijden van de islam te maken. Het is een hatelijke, haatzaaiende, racistische opmerking om mensen doelbewust te kwetsen en te demoniseren (om eens een extreemrechtse uitdrukking over te nemen). Wat is er mis met dat vriendelijke meisje met een hoofddoekje op, dat achter de kassa bij Albert Heijn zit? Ze moet niet belast en belasterd worden maar aangeraden worden om bijv. “*Het zal je God maar wezen*” eens te lezen. Door “kopvoddentaks” te schreeuwen, wakkert Wilders de natuurlijke xenofobie van de mensen aan zodat die wordt omgezet in vreemdelingenhaat. Zie ook het artikel “*Over de eeuwige terugkeer van het fascisme*” van Jan Bontje in De Vrijdenker van december 2010 / januari 2011 Jrg. 41 nummer 10.

Ontkerkelijking

Er doet zich de laatste jaren een verheugend verschijnsel voor. De ontkerkelijking (‘ontmoskeeing’) onder moslims, ook in Nederland,

neemt toe. Wilders wil daar uiteraard niets van weten, want het komt hem slecht uit. Hij wil niet dat moslims *en masse* van hun geloof vallen, want dan heeft hij geen vijandbeeld meer. En zonder vijandbeeld valt zijn eigen ideologie in duigen. Een enkeling die de islam de rug toekeert kan hij juist weer wel heel goed gebruiken in zijn oorlog tegen de islam: als uithangbord voor zijn haatcampagne. Dus fulmineert hij tegen ‘de’ islam *zoals hij zich die in zijn tunnelvisie voorstelt* en niet tegen de islam zoals die in Nederland werkelijk is. Daarom noemt hij Europa ‘*Eurabië*’ (deze term schijnt overigens gestolen van Churchill) en herhaalt hij onophoudelijk zijn mantra dat ons land, dat Europa, ‘*geïslamiseerd*’ wordt. Daarom vergelijkt hij de koran met *Mein Kampf* en ‘vergeet’ hij erbij te vertellen dat de koran op de bijbel is geïnspireerd en dat ze samen weer voortbouwen op de tenach, de joodse heilige boeken – die dus ook met *Mein Kampf* vergeleken zouden

kunnen worden *als je zijn rare logica volgt...* Moslims moeten van hem eigenlijk het land uit. En niet alleen weg uit Nederland; in Denemarken heeft hij op zondag 14 juni 2009 gezegd dat er ‘*tientallen miljoenen moslims*’ (zie ook het artikel van Wim de Lobel elders in dit blad) uit West-Europa moeten verdwijnen. Dit zal uiteraard niet gebeuren – tenzij met dwang. Laten we daar maar liever niet aan denken. Onlangs pleitte Wilders in Israël voor het verhuizen van alle Palestijnen uit Israël naar Jordanië. Zogenaamd vrijwillig, maar iedereen weet dat dit alleen met dwang kan gebeuren: deportatie. Overal waar hij verschijnt, herhaalt hij zijn islamhaat, aangepast aan de plaatselijke omstandigheden...

Conclusie

Op Wilders stemmen en zijn politiek steunen is (on)gewild instemmen met discriminatie.

RUDOLF DE JONG op 22 januari 2011 in *De actualiteit van de Islamkritiek door Anton Constandse*

“Vermijd het woord fundamentalisme, verzet je uitsluitend tegen opleggerij”

Waarom Wilders geen fascist is!

WIM DE LOBEL (1927, Rotterdam) was timmerman/aannemer; mederedacteur van het anarchistisch tijdschrift De AS; autodidact op het gebied van filosofie en cultuur

Onder deze twee pagina's brede kop verscheen in het dagblad Trouw in de bijlage Letter&Geest van 04-12-'10 een kritisch artikel van Edwin Klijn en Robin te Slaa. Dit als een reactie op het politieke pamflet 'Over de eeuwige terugkeer van het fascisme' van de theoloog Rob Riemen. ¹⁾ De twee schrijvers zijn historici die al een boek op hun naam hebben staan, nl.: 'De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging. 1931-1935', ²⁾ dat werd genomineerd voor de Libris Geschiedenisprijs.

In hun zeer lezenswaardig artikel stellen deze wetenschappers aanvankelijk de vraag: 'Wat is fascisme'? In hun antwoord daarop merken zij op: 'Tijdgenoten en daarna historici hebben geworsteld met deze schijnbaar eenvoudige vraag. Decennia stond morele verontwaardiging grondig analytisch bronnenonderzoek naar het fenomeen fascisme in de weg.' En: 'De bewering van Rob Riemen dat er geen idee achter het fascisme zit, onderschrijven nog maar weinige historici... Recent onderzoek toont fundamentele verschillen tussen fascisme en het rechtspopulisme van de PVV... Wetenschappers als Michael Burleigh (1955) en Emilio Gentile (1946) duiden het specifieke karakter van het fascisme als 'politieke religie'. Dat begrip kent een lange geschiedenis. Ook fascisten zelf hadden oog voor de religieuze aspecten van hun ideologie. Al in 1925 noemde de vooraanstaande fascistische filosoof Giovanni Gentile (1875-1944) het fascisme een religie. Nog een citaat: 'Het voornaamste bezwaar dat Wilders tegen de islam aanvoert is dat deze godsdienst... gewelddadig is en de vrijheid van het individu ontkent. Zijn rechtspopulisme wortelt duidelijk in het liberalisme.' En: 'Het gelijkstellen van die partij aan een fascistische partij als de NSB komt neer op een simplificatie van het fascisme als ideologie. Daarnaast vertroebelt een dergelijke anachronistische vergelijking het vizier van hen die de PVV willen bestrijden.'

De twee schrijvers ontkennen niet het islamofobische karakter van het rechtspopulisme dat eventueel bestreden dient te worden. Maar het is maar net hoe je dat bekijkt. In feite vertoont de islam zelf een fobisch karakter t.a.v. onze Westerse rechtsnormen. We moeten de discussie niet omdraaien. Wilders is geen oorzaak maar een gevolg van misdragingen vanuit islamitische kringen. Hem beschuldigen van xenofobie, racisme, fascisme, et cetera, is een omkering van de feitelijke gang van zaken. Dit betekent niet dat ten

opzichte van zijn repliek en zienswijze te allen tijde een eensgezind oordeel geveld dient te worden. Zelf denk ik dat wanneer Wilders wat meer zelfbeheersing in zijn oordelen zou betonen, dit de groei van zijn aanhang nog meer zou bevorderen. Wat dat betreft sta ik hier niet, voor alle duidelijkheid, met een mond vol tanden. Zoals gezegd gaat het mij om de oorzakelijke grondgegevens. Die waren al gesignaleerd in een artikel in NRC Handelsblad januari 2000 van de hand van de PvdA intellectueel Paul Scheffer: 'Het multiculturele drama.'

Scheffer stelde vast dat het integratiebeleid mislukt was en dat de dramatische situatie een gevolg was van het cultuurrelativisme van de politieke elite. Overigens was deze kritiek al tien jaar eerder door Frits Bolkestein verwoord.

Zo wordt Wilders een vorm van nationalisme verweten. In dit geval maakt de theoloog Rob Riemen het te gek om zich te beroepen op de ware vrijheid die de wijsgeer Benedictus Spinoza (1632-1677) voorstond. Riemen blijkt zijn huiswerk niet te hebben gemaakt. Dat is een manco dat in algemene zin genomen kleeft aan de theologie. De eminente Spinoza kenner Dr. Wim Klever, oud hoogleraar filosofie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam, heeft in zijn studie *Democratische vernieuwing* ³⁾ er op gewezen: '...dat er geen betere argumentatie voor het bedrijven van een nationaalsocialistische politiek op democratische grondslag bestaat dan in het werk van Spinoza gevat is'. Zijn conclusie luidt dan ook dat zonder aanpassing aan de vaderlandse zeden en gewoonten we een succesvolle integratie wel kunnen vergeten. Alle kritiek ten spijt bevindt Wilders zich blijkbaar in goed gezelschap. Rob Riemen kan nu wel beweren in een interview

gehouden door Derk Derksen in NRC Handelsblad 06-11-'10, dat Wilders zondebokken zoekt, maar ook dit is weer een omdraaiing van feiten. Deze gelovige man die blijkbaar nog in de wereld van het oude testament verkeert, gaat van de veronderstelling uit (en velen met hem) dat wanneer hij Wilders als zondebok de 'woestijn' injaagt, het multiculturele drama is opgelost.

Islamfundamentalisme

Uit het artikel van Guillaume Plas over het islamfundamentalisme in De Vrijdenker no. 10, dec. 2010 / jan. 2011, blijkt het enorme internationale gevaar, ook in de West Europese landen, van hersenspoeling en onderdrukking. Wanneer we in onze zogenaamde rechtstaten achter de voordeuren zouden mogen kijken, zou blijken dat tienduizenden vrouwen en hun dochters, ik denk hier vooral aan importbruiden, als slavinnen worden gehouden. Nu kunnen sommigen onder ons wel wijzen op hun aardige allochtone buurvrouw of buurman, maar in feite zal blijken dat zij slechts pionnen zijn in het grote schaakspel. Die zullen wel degelijk in de strijd worden betrokken wanneer de radicale imams daartoe oproepen. Zoals gebruikelijk in oorlogvoering zullen zij worden ingezet als 'kanonnenvlees', zoals de jonge soldaten, veelal nog kinderen, in de oorlog van Irak tegen Iran voor de troepen uit de mijnenvelden werden ingejaagd. Angst van de welwillenden die zich daartegen zouden willen verzetten zal de reden zijn dat zij zich niet afzijdig kunnen houden. Dit, om onvermijdelijk als slachtoffers met de Westerse 'ongelovigen' het onderspit te moeten delven. Want de hersenspoeling zal veelal haar werk doen waarvan al de vele hoofddoekjes en andere vormen van kledij in ons straatbeeld een duidelijke afspiegeling zijn. Hersenspoeling is trouwens een van de kenmerken van alle vormen van godsdienstig gedrag, die uiteraard berusten op fictie.

Je kunt allerlei van Wilders zeggen en hem van alles verwijten, maar met zijn kritiek op de uitwassen van de 'multiculturele samenleving', en anderen gingen hem daarin voor, heeft hij wel degelijk weer een taboe doorbroken van het linkse en rechtse verraad in de vorm van zelfcensuur en het wegwuiven van de maatschappelijke en morele problemen. Alleen van daaruit is de enorme groei van zijn beweging uit alle lagen van de bevolking te verklaren. De conventionele partijen lieten het in hun ontkenning liggen en dat is debet aan hun enorme leegloop. Wilders verwijten dat hij alle islamieten het land wil uitzetten is ook weer een

van die loze kretes. Daaruit blijkt dat dit soort criticasters meer met zichzelf en hun vermeende veronderstellingen in debat zijn dan dat zij de werkelijke problemen aankaarten. Zelf heb ik op de tv Wilders horen verklaren dat moslims die zich aanpassen aan onze maatschappelijke en culturele verworvenheden voor hem het land niet hoeven te verlaten. Wel, dat we een verdere toestroom dienen te beperken omdat anders de problemen in ons land nog meer uit de hand dreigen te lopen.

Tovenaarsleerling

Gelukkig verschijnt er ook lectuur om de scheefgetrokken zienswijzen die druipen van moralisme, in een ander daglicht te plaatsen. Te wijzen is hier op het boek *Geert Wilders*.

Tovenaarsleerling van de hoogleraar politieke theorie etnische verhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam, Meindert Fennema.⁴⁾ Ik wil hier op enkele gebeurtenissen wijzen die volgens hem de radicalisering van Wilders bewerkstelligden. Zoals de achterflap van het boek

vermeldt betreft het: 'een nauwkeurige en goed gedocumenteerde beschrijving van de politieke carrière van Geert Wilders.'

Zo lezen we dat het Wilders niet ontbrak aan moed toen hij op een van zijn buitenlandse reizen midden jaren 90 Iran aanded. Op straat werd hij door mensen aangeklampt met de vraag of hij hen mee kon nemen of voor een visum kon zorgen. Wilders kreeg ook een verzoek of hij een inleiding wilde houden op een opleidingsinstituut voor diplomaten en officieren. Dat wilde hij wel, echter op voorwaarde dat hij mocht zeggen wat hij wilde. In het hol van de leeuw wees hij erop dat Iran op het terrein van de mensenrechten heel dom bezig is. Het publiek reageerde agressief. De volgende dag stond zijn volledige toespraak in *Iran News* afgedrukt met een negatief commentaar. Een Iraanse rechtsfunctionaris dreigde hem: 'Als u nog één keer kritiek uit hoe wij omgaan met mensenrechten, dan zal ik u precies laten zien hoe het hier met de mensenrechten is gesteld. Dan maak ik u ervaringsdeskundige.' Wilders schrok, want hij realiseerde zich dat hij geen enkele diplomatieke bescherming genoot. Hij had geluk, want de Nederlandse ambassade zegde zijn nog lopende afspraken af en bracht hem per auto zo snel mogelijk naar het vliegveld. Wilders bezwoer nooit meer terug te gaan naar Iran. Toch is hij er nog

twee of drie keer geweest. Zoals gezegd: aan moed ontbrak het hem niet.

Fennema concludeert dat 'Pas na de komst van Ayaan Hirsi Ali in de VVD-fractie en haar komeetachtige politieke carrière het leven van Geert Wilders een spectaculaire wending nam. Hij werd, samen met Hirsi Ali, plotseling een zwaar bewaakte Nederlander.' In het voorjaar van 2001 verscheen een ingezonden brief van Ayaan Hirsi Ali in NRC Handelsblad. Daarin viel zij de algemene opvatting aan, dat het lastigvallen van homoseksuelen slechts door een minderheid in de moslimwereld plaatsvindt. Die opvatting betreffende een minderheid verwijst zij nadrukkelijk naar het rijk der fabelen.

Tragische gebeurtenissen, zoals de vliegtuigen, bestuurd door moslims, die tegen het World Trade Center aanvlogen (11-09-2001), de beestachtige moorden op Pim Fortuyn (06-05-2002) en Theo van Gogh (02-09-2004) deden het beeld kantelen van de ontkenning van het multiculturele drama door de postmoderne politieke elite. Van Gogh

werd vermoord door Mohammed Bouyeri op grond van religieuze motieven als een direct reactie op de uitzending op de tv van zijn film *Submission Part I* op

basis van een script van Hirsi Ali, in het programma Zomergasten (29-08-2004) waarin Hirsi Ali te gast was. Beledigende koranteksten voor vrouwen op het naakte lichaam van een vrouw, zetten kwaad bloed bij moslims. De 'naakte waarheid' was blijkbaar slecht te verdragen. Ook de dood van Ayaan Hirsi Ali werd aangekondigd in een brief die Mohammed Bouyeri op het lijk van Theo van Gogh achterliet.

Een volgende affaire speelde in Denemarken. De krant *Jyllands-Posten* had in september 2005 een aantal spotprenten van de tekenaar Kurt Westergaard over de profeet Mohammed gepubliceerd. Een twintigtal moslimsorganisaties klaagde hem aan wegens 'godslastering'. Ook internationaal wekte het veel beroering. Op 1 februari 2006 zette Wilders de omstreden cartoons op zijn website, 'uit solidariteit met de Denen.' In Denemarken, op 14 juni 2009, gaf Wilders in een televisie-interview te kennen dat hij niets tegen moslims had die wilden integreren en vredelievend waren. Wel tegen diegenen die de islamitische wet, de sharia, aanhingen en crimineel gedrag vertoonden. Van de 50 miljoen moslims in heel Europa zijn er wel *enige tientallen miljoenen* die

zich niets van onze rechtsstaat aantrekken en dienen te vertrekken, volgens Wilders. Zoals de schrijver Fennema aan het slot van zijn boek aangeeft, heeft Wilders nooit willen kiezen tussen conservatief en extreem rechts: 'De PVV koos voor een volstrekt onafhankelijke positie.' Anders gezegd: kritiek leveren op Wilders, daar is niets op tegen, maar hem een fascist noemen getuigt van incompetentie of onbekwaamheid.

Op een ander boek wil ik hier nog wijzen, nl.: *De islam. Kritische essays over een politieke religie.*⁵⁾

Een pil van 784 pagina's onder redactie van Sam van Rooy en Wim van Rooy. In deze bundel levert een dertigtal binnen- en buitenlandse wetenschappers en essayisten bijdragen over de vele facetten van de islam. In zijn inleiding geeft Sam van Rooy een citaat: '*De islam ontnemt moslims hun vrijheid. Dat is jammer, want vrije mensen zijn in staat tot grote dingen, zoals de geschiedenis heeft geleerd. De Arabische, Turkse, Iraanse, Indiase, Indonesische volkeren hebben een enorm potentieel. Als ze niet gevangenen van de islam zouden zijn, als ze zich konden bevrijden van het juk van de islam, als ze Mohammed niet meer tot rolmodel zouden nemen en zich zouden ontdoen van de duivelse koran, dan zouden ze in staat zijn tot grote dingen, niet alleen ten bate van zichzelf, maar van de hele wereld.*' Van Rooy merkt op: 'Het zou een citaat kunnen zijn van een groot filosoof, maar aan het woord is de leider van de Nederlandse Partij Voor de Vrijheid, Geert Wilders, in een brief die verscheen in NRC Handelsblad getiteld: *Moslims, bevrijd uzelf en u kunt alles.* De brief verscheen later, licht ingekort, in *De Standaard*.' En verder: 'Islamcriticus zijn is dan ook allerminst prettig, zoals Benno Barnard weet: 'De krankzinnige situatie is ontstaan dat je als islamcriticus smerige verwijten naar je hoofd geslingerd krijgt...' Verder vermeldt hij: 'Dat geen enkele uitgeverij de oorspronkelijke titel van dit boek, *Zwartboek islam*, aandurfde terwijl er zwartboeken bestaan van diverse religies en ideologieën, is een bewijs van de angst, de sluipende islamisering en de noodzaak van dit boek.'

Tijdens het schrijven van het slot van dit artikel lees ik in *NRC Handelsblad*: 'Amsterdam 20 dec. Debatcentrum De Balie in Amsterdam heeft gisteren beveiliging ingezet bij een debat over de vraag: 'Is de islam gevaarlijk?' Aanleiding waren onder meer bedreigingen aan het adres van dichter en schrijver Benno Bernard, die de discussie aanvankelijk zou voorzitten. Dat liet directeur Yoeri

Albrecht van De Balie na afloop weten. Volgens Albrecht durfde Barnard het uiteindelijk niet aan om te komen. Ook degene die in De Balie het omstreden boek *De islam. Kritische essays over een politieke religie* van Sam van Rooy en Wim van

Rooy zou komen verkopen, haakte af. Het boek was de aanleiding voor het debat, waar onder anderen oud Eurocommissaris Frits Bolkestein aan meedeed. Het debat verliep uiteindelijk zonder problemen. (ANP)

De uitvinding van het Absolute

PAUL BAUDUIN (1905 Maastricht, †1999 California) ondernemer reclame en marketing, autodidact filosoof

Het is niet bekend waar, wanneer en door wie het Absolute is uitgevonden. Het enige wat wij weten is dat de uitvinding heel oud is. Ik bedoel hier met uitvinding niet zoiets als die van het scheepsroer of de telefoon, maar iets veel elementairders. Het Absolute is talloze malen, op verschillende plaatsen en op verschillende tijdstippen, uitgevonden; het lijkt daarom meer op de uitvinding van de stenen bijlen en schrapers van onze voorouders, die ook overal plaatsvond waar bepaalde omstandigheden aanwezig waren, zoals geschikte steensoorten en een voordehandliggend nut van het gebruik van zulk gereedschap. Aanvankelijk stond dit niet ver boven het niveau van de manipulatie door sommige apensoorten en vogeltypen van twijgen om insecten uit holletjes in de schors van bomen te peuteren. De uitvinding van het Absolute lag natuurlijk op een heel ander vlak, maar de omstandigheden waren identiek: het materiaal was aanwezig in de vorm van de menselijke hersens en het nut voor de in groeiende onzekerheid levende mens lag voor de hand.

Het Absolute is waarschijnlijk altijd uitgevonden in samenlevingen die al gewend waren aan de aanwezigheid van “geesten”, bijv. in bepaalde bomen of rotsen, rivieren, bergen e.d., of in onweer en andere natuurverschijnselen, ofschoon wij daar nooit helemaal zeker van kunnen zijn. Voor zulke samenlevingen, die hun contact met de natuur a.h.w. gelegitimeerd hadden voor de creatie van een parallelle geestenwereld, was het vanzelfsprekend dat ze hun gevoel voor orde en hiërarchie in de mensengemeenschap overdroegen op de wereld der “geesten”. Dat leidde tot rangen en standen bij de geesten en goden en uiteindelijk tot de installatie van een oppergod, vergelijkbaar met een opperhoofd onder de mensen. Alles wat door antropologen, psychologen en archeologen is ontdekt, onderzocht, gerangschikt en toegelicht, wijst erop dat *alle abstracte voorstellingen* van de wereld zijn afgeleid van *concrete voorstellingen*, bijvoorbeeld de voorstelling van het absolute van een absolute god. Die absolute god heeft nooit volledig gecapituleerd en zijn plaats ingeruimd voor enig abstract absolutisme, want als hij dat zou hebben gedaan, dan zouden er in de wereld meer pantheïsten zijn dan gelovigen, en wij weten wel beter.

Principe

Tegelijk met de groei van het menselijk begripsvermogen werd de positie van de absolute god geleidelijk moeilijker doordat het domein onder zijn beheer hoe langer hoe meer onmenselijke eigenschappen vergde van de beheerder. Naarmate het besef hiervan toenam verminderde de gelijkenis tussen god en mens, ofschoon de eerste uit die vergelijking was ontstaan. Nadat god dus eerst met alle menselijke deugden en capaciteiten in vergrote en versterkte vormen was uitgerust (*almacht, alwetendheid, alomtegenwoordigheid* enz.) bleef niets anders over dan hem onkenbaar en ondoorgrondelijk te verklaren. Daarmee was de installatie van het Absolute compleet en kreeg het de mogelijkheid zich helemaal los te maken van enigerlei personificatie. God was aldus van een *wezen* in een *principe* veranderd, en de mensheid viel automatisch uiteen in een meerderheid van eenvoudigen van geest die zich al die voortreffelijkheden niet gedepersonifieerd konden voorstellen, en een minderheid van verdergevorderden die daarmee geen moeite scheen te hebben. In feite kunnen wij ons een absolute god evenmin voorstellen als een absoluut principe, maar zoals Goethe schreef: *Denn eben wo Begriffe fehlen*

da stellt ein Wort zu rechten Zeit sich ein. Wanneer wij bijvoorbeeld vaststellen dat God, of de Natuur, goed is, verlenen wij hem of haar een kwaliteit die ons als mens vertrouwd in de oren klinkt, en daardoor God of de Natuur een stukje dichterbij brengt. Wat wij doen is een mensenjas op een niet bestaande kapstok ophangen en onze ogen afwenden, zodat we niet zien dat de jas in feite op de grond ligt.

Er zijn woorden die wij in de gewone spreektaal achteloos gebruiken als retorische overdrijvingen (ik ben er *absoluut* zeker van dat ...; ik heb een *eeuwigheid* moeten wachten ...; het heeft mij een *oneindig* plezier gedaan ...; ik voel mij in *perfecte* gezondheid, enz.), maar die totaal van karakter veranderen, zodra we ze met een hoofdletter schrijven of met bijzondere nadruk uitspreken. Dat zijn de woorden waarmee wij door alle godsdiensten en vrijwel alle filosofieën bekogeld worden en die door nadruk en klankvolume een betekenis schijnen te krijgen die boven het begripsvermogen, niet alleen van de toehoorder, maar ook van de spreker zelf schijnt uit te gaan. Sommige van die woorden hebben inderdaad een andere en diepere of wijdere betekenis, niet als ze van de preekstoel vallen, maar in de natuurwetenschappen. De wiskunde heeft haar oneindige getallen, en de kosmologen en astrofysici hebben hun eeuwigheden. Er is zelfs een benadering van perfectie in de mechanica. Maar de echte hoofdletterwoorden zijn, om de uitspraak van de apostel Paulus te misbruiken, even luid en indringend, hol en betekenisloos, *als een rinkelende*

bel en een schetterende trompet. Zoals de filosoof en dichter Santayana (1853-1953) schreef in *Scepticism and Animal Faith*, bedenken wij die woorden om de leegte te omhullen, die wij daarna opvullen met de griezelige maar niet totaal onplezierige tintelingen van onze emoties. En het zijn niet alleen de Antieke mystici noch alleen de Oosterse goeroes die ons voorgingen de leegte in, maar ook de zondagspreek, en de indrukwekkende folianten, gevuld door filosofen van Plato via Descartes en Kant tot Heidegger.

Terwijl nu de Eeuwigheid (met een hoofdletter) en de Oneindigheid (met een hoofdletter) nog een schimmige band met de werkelijkheid behielden (eeuwigheid is tijd zonder begin en einde; oneindigheid is ruimte zonder begrenzingen) mist het Absolute zelfs deze ijle verbinding doordat het in feite niet meer is dan een verhaspeld adjectief. Wij kunnen met even veel (of beter gezegd: even weinig) recht spreken over het Groene, het Rode, het Luide, het Zachte, het Lieve, enz. De hele zin van een term als *Absoluut* ligt in het antwoord op de vraag: *Absoluut* van wat? Op de vraag is uiteraard geen antwoord mogelijk, want elke uitbreiding in het Absolute van enig voorstelbaar begrip leidt tot monsterachtigheid. Het enige wat ons overblijft, is de conclusie dat het Absolute niets anders kan zijn dan het Absolute Niets. Maar ik heb gelukkig op het laatste moment nog een zijuitgang gevonden in de Absolute Onzin. Daar moeten wij het dan maar op houden.

Kan de mens zonder een (al of niet bestaande) god?

JAN VOORWINDEN 1924 Rotterdam. Na zijn pensionering als registeraccountant eerst aan bergsport gaan doen, de laatste jaren aan dans en, om geestelijk in balans te blijven, filosofie

Professor Harry M. Kuitert stelde in een bijzonder helder artikel ("Bestaat God? Ja en nee", Trouw nov. '10) dat god in het religieus geloof bestaat, maar niet in de wetenschap. Hij voegde er elders in zijn bijdrage aan toe: "Welke God, dat is en blijft een uiterst belangrijke vraag". En verderop stelt hij dat god geen leerstellige waarheid meer is, maar een manier waarop de mens met het leven in het reine denkt te kunnen komen. E.e.a. roept bij mij enkele vragen op.

Mag t.a.v. god over "bestaan" gesproken worden?

Kuitert memoreert dat de gereformeerde kerk in 1980 stelde dat t.a.v. het ontstaan en de verdere ontwikkeling van het leven geloof (schepping) en wetenschap (evolutie) best samen kunnen gaan omdat ze geen raakvlak hebben. Uit wat hij verder

schrijft kan worden opgemaakt dat hij het daar niet mee eens is - en terecht. Geloof en wetenschap pretenderen beide te gaan over de werkelijkheid en als dat geen raakvlak is weet ik het ook niet meer.

Nadat men voor zichzelf heeft uitgemaakt wat men onder "God" verstaat, zo stelt Kuitert, dient men

zich af te vragen wat bedoeld wordt met “bestaan”. Hem verder citerend: “Bestaan zeg je van een paard of van de planeet Mercurius. Maar niet alles bestaat op dezelfde manier. Een planeet bestaat anders dan een vogel, en een mens weer anders dan een bloem. Alles wat bestaat, bestaat op z'n eigen manier, en die eigen manier uit zich erin dat de dingen die ik noemde zich elk voor zich verschillend aandienen, wat van zich laten merken. Wat ze delen, al die verschijnselen, is dat ze er zijn, maar qua wijze van zijn verschillen. Dat maakt bestaan tot een wat hachelijke omschrijving als het om God gaat, God is van andere makelij dan een planeet of een steen. Vergeet iemand dat verschil, en bedoelt hij met bestaan dat God er op dezelfde manier is als een bloem of een rots, dan past bestaan niet op God; “God bestaat niet” is in dat geval correct. God bestaat, maar anders dan al het andere dat bestaat.” Zijn conclusie: “Bestaat God? Ja en nee hebben allebei hun gelijk”, verderop weer afgezwakt met: “... Hij is een constructie van de bijbelschrijvers, Hij is van verbeelding” (einde citaat).

“Ja en nee”, het is op dit punt dat Kuitert mij niet meer achter zich heeft. Het “ja” is misleidend, eens te meer omdat het in de kop van zijn artikel meteen al het vooroordeel van de gelovige lezer bevestigt (Zie je wel, ook Kuitert, de verlichte theoloog, zegt dat God bestaat). Jammer, want in het gangbare spraakgebruik is “bestaan” toch echt voorbehouden aan werkelijkheid, niet aan verbeelding. Niemand zal het in zijn hoofd halen om van de eenhoorn, van elfjes of kabouters, te beweren dat ze bestaan, waarom dan wel van god? Het antwoord geeft Kuitert zelf: omdat de mens hem nodig heeft om met het leven in het reine te komen. God blijft dus - en daarmee helaas ook één van de voornaamste bronnen van verdeeldheid onder de mensen. Kuitert ziet dit ook wel (ik citeer): “Des te belangrijker is - alweer - welke godsdienst”, maar daar laat hij het verder bij. Waarom niet volmondig uitgesproken dat god niet bestaat, ook niet voor gelovigen? Wat dat betreft is Klaas Hendrikse (“Geloven in een niet bestaande God”) eerlijker.

Godsdienst houdt, vooral in zijn meer fundamentele vorm, mensen gescheiden omdat hij van een andere orde is dan meer onschuldige vormen van anders denken zoals

vegetarisme. Kan dit kwaad? Ja, want waar fundamentalisme een voedingsbodemp vindt slaat het toe. Dit brengt mij op de volgende vraag.

Is er een beter alternatief voor god om met het leven in het reine te komen?

Ik denk voor mensen met een aangeboren spirituele inslag niet. Voor hen lijkt mij de god naar eigen vrije keuze de beste toeverlaat. Je kunt niet van hen zeggen dat ze onvolwassen zijn, want gevoeligheid voor spirituele prikkels hoort nu eenmaal bij hun specifieke mens zijn. Wel is het meegenomen wanneer zij zich ervan bewust zijn dat hun god een verzinzel is: dat kan hun tolerantie jegens andersdenkenden vergroten. Algemeen levensbeschouwend onderwijs, vrij van religieuze of ideologische doelstellingen, heeft hier naar mijn mening een taak. Diegenen onder de “spirituelen” die het niet echt bestaan van hun god niet kunnen aanvaarden, zouden zich uit een oogpunt van vreedzaam samenleven moeite moeten geven om over fundamentele verschillen met andere godsdiensten heen te zien - en ook daar zou dunkt mij algemeen levensbeschouwelijk onderwijs kunnen helpen. Onderwijs dat zich qua levensbeschouwing richt op het goede in de mens, zonder onwetenschappelijke veronderstellingen t.a.v. de bron ervan. Over “het goede zonder meer” bestaat wereldwijd meer overeenstemming dan over god(en) of “ietsen”. Wat onder “goed” moet worden verstaan ligt immers in de meeste landen vast in wetgeving en jurisprudentie en in de praktijk zal dat elkaar niet veel ontlopen. Een probleem vormen vooralsnog de ideologisch geregeerde landen, maar als ik het goed zie is er ook daar veelal een trend naar meer humaniteit zichtbaar. Het zal mogelijk generaties vergen om religieuze apartheid te overwinnen, maar met goed wetenschappelijk en ethisch gericht onderwijs is er op de lange duur een kans van slagen. Natuurlijk, er zal altijd wel geharrewar blijven, maar dan hopelijk niet meer over godsdienst. Zolang dit doel nog niet bereikt is acht ik mijn atheïsme nog niet overbodig. Spijtig voor Kuitert, die aan het eind van zijn artikel opmerkt dat de kerken bij aanvaarding van god als verbeelding “ook niet meer de verbeterde strijd met de zogenaamde (sic! JV) atheïsten hoeven te voeren”.

In de Zwolse cel mag vrijdenken toch

ANTON VAN HOOFF

Al eerder is in dit blad bericht dat op 10 februari 2010 aan een lid die in de Penitentiaire Inrichting Zwolle zat, ons maandblad *De Vrijdenker* werd onthouden. Volgens de beschikking van de directeur zou uitreiking 'De handhaving van de orde of de veiligheid in de inrichting' in gevaar brengen. (Citaat uit de beschikking). De maatregel deed denken aan de jaren dertig toen militairen en ambtenaren *De Vrijdenker* niet mochten krijgen en toen aan de *Vrijdenkers Radio Omroep* de zendtijd werd ontnomen.

Als voorzitter heb ik om opheldering gevraagd:

werden soms ook religieuze bladen die voor zoveel geestelijke onrust zorgen, geweigerd? Daarop kreeg ik als antwoord dat *De Vrije Gedachte* niet het recht had een beklag in te dienen. Met dit formele antwoord nam ik geen genoegen: op grond van maatschappelijk fatsoen eiste de DVG als afzender een uitleg. Toen werd het stil.

Daarop plaatste ik op HUMAN.nl een blog 'lectuursensuur in de gevangenis' (daar nog te lezen), stuurde een afdruk naar 'Zwolle' en kondigde aan de Kamercommissie voor Justitie op de hoogte te stellen.

Die actie hielp. Prompt kreeg ik een telefoontje: 'Juridische Zaken PI Zwolle'.

'PI?'
Oh, de Penitentiaire Inrichting. Ja, er waren dingen fout gegaan. Uw protest tegen de formele afhandeling was helaas op het verkeerde bureau terechtgekomen – mijn brief was nota bene op naam aan de directeur geadresseerd! Het belangrijkste was dat die weigering indertijd ook op een misverstand berustte.

'Stuurt u uw blad soms onder gesloten envelop?'
'Nee, hoor *De Vrijdenker* is geen seksblad.'

'Oh, nou ja, dan is het gewoon misgegaan. Wat wilt u?'
'Een schriftelijke spijtbetuiging.'

Die is er prompt gekomen. De weigering van uitreiking berustte op een misverstand – wat er verkeerd begrepen was, bleef ongewis. Na die ene keer is het blad gewoon uitgereikt. 'Nogmaals mijn excuus voor dit

eenmalige ongemak. Wij zien dan ook uw tijdschrift, in de toekomst, met belangstelling tegemoet.' Dit is haast een uitnodiging voor een proefabonnement. Hoe dan ook gaf het me grote voldoening het betrokken lid, dat inmiddels in een andere 'inrichting' verblijft, per brief op de hoogte te brengen van deze genoegdoening.

RUDOLF DE JONG op 22 januari in *De actualiteit van de Islamkritiek* door Anton Constandse

"In de discussies over vrouwenonderwerpen is er altijd sprake van 'niet mogen' en 'moeten'. Er wordt beslist over de hoofden van vrouwen heen, zelf hebben ze niets in te brengen, of het nu over onderwijs of kopvoddentaks gaat. Ik zou zeggen: baas in eigen buik, baas over eigen pruik".

De Vrije Gedachte regio Noord.

Info: C.M.H.Lapré, E-mail: c.m.h.lapre@rug.nl

Geachte leden van regio Noord, Als lid van de Vrijdenkersvereniging de Vrije Gedachten komt men er niet altijd toe, om met elkaar van gedachten te wisselen. De afstand van onze Noordelijke regio tot de Randstad, waar de meeste bijeenkomsten plaats vinden, is daarvoor relatief te groot. Het bestuur wil nu aan de behoefte voorzien, door decentraal wat groepen te vormen.

Vrijdagavond 21 januari vond de eerste bijeenkomst van DVG regio Noord plaats. Het programma bestond uit een inleiding door Cecile Lapré en een lezing door Clemens van Haasteren onder de titel *Heeft het leven een zingeving?* Steekwoordenwaren: nut/zin van het leven bezien vanuit het individu; leven vanuit wel/niet hiermee bezig zijn; zingeving; absurdisme; vrijwillig sterven; zelfdoding.

Volgende bijeenkomsten staan gepland op 4 maart, 15 april, 27 mei, 9 september, 21 oktober en 9 december. Onderwerpen en inleiders zijn nog niet vastgelegd. Wij staan open voor suggesties.

We hebben voor DVG regio Noord ook een kleine stuurgroep nodig. Wie stelt zich beschikbaar?

Aanmeldingen gaarne op bovenvermeld e-mailadres.

Ik bedoel maar (1 week Wilders)

ELLEN IMHOF Hongarije

Het is stil, doodstil in de lobby van het hotel. Vreemd, er zijn wel negen mensen aanwezig, ieder is in zijn eigen gedachten verzonken. Het lijkt wel of ik toehoorder ben bij een begrafenis of kerkdienst, alleen de spreker ontbreekt.

De lobby is gezellig ingericht en de temperatuur behaaglijk. Het gebruik van internet is gratis en de whisky van goede kwaliteit. Gezeten aan de bar vraag ik de receptioniste het geluid van de televisie wat harder te zetten. Geert Wilders is een van de nieuwsitems op het tien uur journaal van de BBC. Zijn proces is wereldnieuws. Discrimineert hij, zaait hij haat?

Wilders wordt omschreven als een anti-islam politicus die een boerka verbod in wil voeren.

Nieuws voor debielen. Het is, in ieder geval in Nederland, al lang verboden met gezichtsbedekking openbare gelegenheden te betreden. Gewoon een kwestie van veiligheid.

Zittend achter mijn whisky, aangelengd met bubbeltjeswater, zak ik onderuit van mijn barkruk. Geef me er nog maar een!

Als ik een paar dagen later een Nederlandse homoseksueel spreek, die duidelijk aangeeft gecharmeerd te zijn van de PVV weet ik even niet wat ik hierop moet antwoorden. Deze homoseksueel, katholiek opgevoed, is heel voorzichtig met het openlijk uitdragen van zijn homoseksualiteit. Gevaarlijk. Nu steunt hij een partij die zich beroept op christelijke en joodse waarden. Een ingewikkelde contradictie.

Het is eigenlijk wel logisch, alleen door gekke uitspraken kan het taboe op (fascistische) religies worden doorbroken. Jammer dat deze boodschap niet verder door de politiek wordt uitgewerkt en verzandt in een discussie over immigratie en tot welke hoogte de minaret mag worden gebouwd. Homoseksuelen lopen nog steeds dagelijks gevaar. Met de politiek van de PVV zal hier, zoals bekend politiek gebaseerd op christelijke en joodse waarden, geen verandering in komen.

Opvoeding van nieuwe generaties ondersteund met een duidelijke bestuurlijke en politieke boodschap, gespeend van onmenselijke denkbeelden, gevoed door religie, zal (misschien) mogelijk maken dat deze man, zonder angst of schaamte, kan vertellen dat hij van mannen houdt.

Koeien op de rails

HANS LOUIS KOEKOEK (Rotterdam 1935) filmer en schrijver, publiceerde onder meer *Ongelovige verhalen*; zie ook www.hanskoekoek.nl

Nog niet zo lang geleden beval mijn zoon van twintig mij naar zijn computer te begeven. Hij toonde een filmpje dat inderdaad verbazing wekte. Een videocamera was uit het gezichtspunt van een treinbestuurder gemonteerd. De rails kwamen met hoge snelheid de trein tegemoet gesneld en verdwenen onder het treinstel. Een paar honderd meter verder bevonden zich een stuk of vijf, zes koeien op de spoorbaan. De machinist gaf tetterende geluidsignalen. Hij verwachtte dat de koeien die alle ruimte hadden om de rails te verlaten dit meteen zouden doen. Niet dus. De dieren bleven staan en hieven nieuwsgierig hun kop in de richting van het aansnellende geweld. Vermoedelijk is er in heel de wereld geen abattoir te vinden dat in zo'n rap tempo een stel koeien zo minutieus kan ontleden.

Hoe wordt een dier geleid door iets dat op intelligentie lijkt? Zeker, de 'verstandelijke' verschillen tussen dieren kunnen groot zijn. Honden, katten, apen, hebben dat onder meer aangetoond. De dolfijn wordt hoge intelligentie in de vinnen geschoven, maar aan de andere kant werpen ze zich met honderden tegelijk op zandbanken, waar zonder redding van mensenhanden de dood wacht.

De mens is verreweg het intelligentste zoogdier. Of het daarmee een begenadigd wezen is, is de vraag. Intelligentie en de afgeleiden daarvan, zoals: emotie, sentiment, jaloezie, prestatiedrift, mededogen, nostalgie, de potentie om lief te hebben of te haten, wraakgevoelens, et cetera, zijn vermogens die het leven niet eenvoudiger maken. Raakt men in het leven verstrikt, dan wordt het waden in drijfzand. Een deel van het Nederlandse volk slikt dan ook psychofarmaca.

Op het gebied van categorisch rationaliseren zijn computers beduidend effectiever dan mensen. Wij kunnen de zuivere logica die het apparaat hanteert, niet evenaren. In die zin schuilt één woord dat naast het ontbreken van menselijke, stelselmatige, objectieve redenering, ook positieve potentie biedt. Dat woord is: 'apparaat'. Wij mensen zijn, hoewel sommige neurowetenschappers er steekhoudend aan twijfelen, geen apparaten. Dat betekent dat de randverschijnselen behorend bij intelligentie ons tot mens maken.

De bij menselijke intelligentie behorende 'bijwerkingen' dienen, als ze schade kunnen aanrichten, en zover het lukt, in een apart vakje in onze hersenpan te worden opgeslagen. De mens moet zich realiseren wat zijn brein in stilte kan uitbroeden. Die bijwerkingen kunnen het leven glans en glitter geven, het tegenovergestelde evenzeer. Dan hebben ze ons in de ban en spelen een spelletje met ons. De bijsluiter meldt: probeer emoties die de ratio verminken bewust verstandelijk te omzeilen. Roep het vakje op waar ze schuilen en druk op de deletknop!

Waar komen we nu terecht? Vermoedelijk dichtbij een oud volksgezegde dat al werd geuit, ver voordat de computer zijn intrede deed: Ben je boos, teleurgesteld, voel je je gepiepeld, tel éérst tot tien voordat je reageert! Onze voorouders hadden dat toen al in de gaten. Tja, een conclusie die een computer niet kan trekken, maar een mens wel. Om terug te gaan naar het begin van dit stukje: het is een waarheid als een koe.

Boekenlijst “De Vrije Gedachte”

Hoe komen we bij God? Vroeg het kleine biggetje. Een boek voor iedereen die zich niets laat wijsmaken. Michael Schmidt-Salomon en Helge Nyncke. Vertaald uit het Duits door Frans Bijlsma	€ 15,00
De Egoïst Max Stirner, 114 pag., Biografie, Hans Jansen	€ 17,00
Geleefde brieven, Deel I Prometheus (roman), 237 pag., Floris van den Berg , met een nawoord van Frans Bijlsma	€ 25,00
Sprokkelhout, Een polemisch-filosofische ideeënbundel, 99 pag., Gerhard Elferink	€ 15,00
Denkers zonder dogma's, 198 pag., Bert Gasenbeek (redactie)	€ 10,00
Uit Vrije Dwang – gedichten, 150 pag., Aboe L-Alaa al-Ma'arri	€ 21,50
God noch autoriteit, Geschiedenis van de Vrijdenkersbeweging in Nederland, 366 pag., Red. B. Gasenbeek, J.C.H. Blom en J.W.M. Nabuurs	€ 10,00
De dageraad van het positief atheïsme, 175 pag., Jan Hoving over godsdienst en seksualiteit in het interbellum, Vincent Stolk	€ 12,50
In niets neutraal, Een keuze uit vijftien jaargangen van het maandblad De Vrije Gedachte, 319 pag.	€ 7,00
Schendingen van de scheiding tussen Kerk en Staat, 176 pag., Werkgroep Kerk en Staat	€ 5,00
Tekst en uitleg, 140 pag., Jan Vis , televisie teksten	€ 4,00
Ik ben een werktuig van niets en niemand, 48 pag., Pszisko Jacobs	€ 3,00
De levenskijk van een vrijdenker, 75 pag., Martin Paulissen	€ 3,00
Francisco Ferrer, 12 pag. , Simon Radius	€ 2,50
Misschien is niets geheel waar... en zelfs dat niet. Multatuli : inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten. Red. Bert Gasenbeek	€ 14,50

Na ontvangst van het verschuldigde bedrag wordt uw bestelling u zo snel mogelijk toegezonden.

Vermeld ook het (de) gewenste nummer(s) en uw adres!

Girorekening 274551 ten name van De Vrije Gedachte Rotterdam